

**МІНІСТЕРСТВО
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ**

***ОСОБЛИВОСТІ
ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ***

Київ 2021

УДК 351.741.343.2 (477)

ОС 72

Автори: **Максим Цуцкірідзе** – заступник Голови Національної поліції – начальник Головного слідчого управління, д.ю.н., доцент, заслужений юрист України, полковник поліції; **Іван Кубарєв** – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту, к.ю.н., доцент; **Сергій Гайду** – заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, полковник поліції; **Тамара Бугаєць** викладач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту; **Владислав Бурлака** – начальник відділу Головного слідчого управління Національної поліції України, к.ю.н., підполковник поліції; **Олександр Тарасенко** – начальник відділу Департаменту персоналу, Міністерства внутрішніх справ України, к.ю.н.; **Максим Романов** – старший слідчий в особливо важливих справах Головного слідчого управління Національної поліції України.

Рецензенти:

Віталій Арешонков – провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, с.н.с.;

Давід Сімонович – начальник відділу організації освітньо-наукової підготовки ХНУВС, доктор юридичних наук, с.н.с., майор поліції

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 25.11.2021)*

Особливості проведення допиту неповнолітніх / [М. Цуцкірідзе, І. Кубарєв, С. Гайду, Т. Бугаєць, В. Бурлака та ін.]: методичні рекомендації. – Київ: 7БЦ, 2021. – 114 с.

У виданні сформовано основні кримінальні процесуальні засади проведення допиту неповнолітніх у кримінальному процесі. Проаналізовано норми кримінального процесуального кодексу України, міжнародні стандарти, що стосуються допиту неповнолітніх, а також його криміналістичні особливості. Узагальнено та проаналізовано найкращі міжнародні практики проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, запропоновано типові алгоритми її проведення.

Буде корисним для практикуючих працівників сфери охорони і захисту правопорядку, студентам закладів вищої освіти правничого профілю та іншим особам зацікавленим у відповідному питанні.

© Донецький державний університет внутрішніх справ, Головне слідче управління Національної поліції України, автори, 2021.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Процесуальні особливості допиту неповнолітніх	4
1.1. Норми Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються допиту неповнолітніх	4
1.2. Міжнародні стандарти, що стосуються допиту неповнолітніх	12
2	
Контрольні запитання до першого розділу	22
Розділ 2. Криміналістичні особливості допиту неповнолітніх	233
2.1. Вікові та психологічні особливості дитини	244
2.2. Складові налагодження ефективної взаємодії з неповнолітніми	31
1	
2.3. Цикл формування потреб	33
2.4. Переваги залучення психолога до проведення допиту	344
2.5. Вибір місця проведення допиту	344
2.6. Вибір часу й частини дня проведення допиту	36
2.7. Фази допиту	38
2.8. Фіксація допиту	47
Контрольні запитання до другого розділу	49
Розділ 3. Міжнародний досвід проведення допиту неповнолітніх	50
0	
3.1. Особливості проведення допиту дитини відповідно до Типового Закону про правосуддя неповнолітніх	500
3.2. Протокол допиту дитини Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини (NICHD)	511
3.3. Міжнародний досвід проведення допиту неповнолітніх на прикладі Грузії	67
Контрольні запитання до третього розділу	69
Тестові завдання	70
Використана література	77
Додатки (Витяг із Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; Витяг із постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»; Зразок протоколу допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка)	80

ВСТУП

Окреслена тема є актуальною в межах ухваленої Кабінетом Міністрів України Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, а також процесів гармонізації міжнародних нормативно-правових актів із національною правовою системою в контексті забезпечення прав і свобод людини і громадянина загалом, а також забезпечення дотримання прав і свобод неповнолітніх у кримінальному процесі, зокрема.

Саме окреслена необхідність зумовлює потребу науково-практичного опрацювання проблемних питань пов'язаних як із процесуальними особливостями допиту неповнолітніх у контексті опрацювання норм Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних стандартів відповідних процесів так із криміналістичними особливостями допиту неповнолітнього, щодо визначення вікових та психологічних особливостей дитини, складових налагодження ефективної взаємодії, циклу формування потреб, переваг залучення психолога до проведення допиту, а також проведення допиту відповідно до обґрунтованих, з точки зору науки й практики фаз і його фіксації.

Крім цього авторами було проаналізовано міжнародний досвід проведення допиту неповнолітніх, у контексті особливостей проведення допиту дитини відповідно до Типового Закону про правосуддя неповнолітніх, Протоколу допиту дитини Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини (NICHD), а також на прикладі інституту допиту неповнолітніх в Грузії.

Дані науково-методичні рекомендації враховують зазначене положення Національної стратегії та її результати та сприятимуть проведенню слідчими, дізнавачами допиту неповнолітніх, що відповідатиме їх найкращим інтересам та мінімізує їх травматизацію.

РОЗДІЛ 1. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Норми Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються допиту неповнолітніх

Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК). КПК України містить загальні норми, що стосуються проведення допиту та, а також окремі норми, що стосуються допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні незалежно від їх процесуального статусу.

Важливо відзначити, що неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні, що закріплено ч. 2 ст. 10 КПК України. Також відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК України, кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, **неповнолітньої особи** або щодо кримінального правопорушення, вчиненого стосовно **малолітньої або неповнолітньої особи**, має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Відповідно до *загальних правил проведення допиту*, що визначенні у ст. 224 КПК України:

- Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати.
- Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому - понад вісім годин на день.
- Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту.
- У разі якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що особа є малолітньою або неповнолітньою, до встановлення віку такої особи її допит проводиться за **правилами**, передбаченими для допиту малолітньої або неповнолітньої особи.

- У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

- Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо-та/або відеозапис.

- Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

- За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

- Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

- Слідчий має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою.

Водночас, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений **за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.**

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, **які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових**

розслідувань щодо неповнолітніх. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК України).

Відповідно до ст.ст. 226, 227 КПК України:

- Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

- Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

- Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

- До початку допиту особам, законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

- У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України, як законні

представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Про залучення законного представника, слідчий виносить постанову, копія якої вручається законному представникові (ч. 3 ст. 44 КПК України).

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК України.

Відповідно до ст.ст. 490, 491 КПК України:

- Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України, у присутності захисника.

- Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу.

Допит дитини слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК України:

Відповідно до ст. 225 КПК України, ***допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути здійснено слідчим суддею.*** Статтею 225 КПК України встановлено нормативно-правові підстави для проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Право сторони кримінального провадження звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення такої слідчої дії виникає за наявності виняткових випадків, пов'язаних з: 1) необхідністю отримання показань від свідка чи потерпілого під час досудового розслідування; 2) наявністю обставин, які можуть унеможливити

допит зазначених осіб у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань. У ч.1 ст. 225 КПК чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження із клопотанням про проведення допиту, зокрема: (1) існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого та (2) їх тяжка хвороба. Вжите в ч. 1 ст. 225 КПК України формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.

У випадку звернення з таким клопотанням до слідчого судді, **слідчий має погодити його з прокурором (відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України) та належним чином обґрунтувати.** Оскільки, розглядаючи клопотання про допит свідка, потерпілого в порядку ст. 225 КПК України, слідчий суддя, вивчаючи його зміст та матеріали, додані до нього, оцінює обґрунтованість клопотання і визначає, чи мають місце обставини, які зумовлюють допит зазначених осіб, та унеможлиблюють його проведення під час судового засідання.

Відповідно до Узагальнення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 03 червня 2016 року, **обставинами, які зумовлюють допит потерпілої дитини та свідка, та унеможлиблюють його проведення під час судового засідання** можуть бути:

- **психологічні особливості особи неповнолітнього свідка або потерпілого** (*потерпіла малолітня П. у зв'язку з віком та індивідуальними психологічними особливостями могла забути деталі вчиненого щодо неї злочину або через страх та душевні страждання відмовитись давати показання, оскільки злочин був вчинений її батьком*);

- **вплив на покази неповнолітнього свідка чи потерпілого у майбутньому з боку дорослих осіб** (*враховуючи те, що свідок ОСОБА_2 є неповнолітнім, при цьому являється племінником ОСОБА_3, останній може вплинути на повноту та достовірність показань свідка, який внаслідок цього може їх змінити*);

- **проживання неповнолітнього свідка чи потерпілого у іншій місцевості** (*неповнолітня потерпіла ОСОБА_2 є*

громадянкою ОСОБА_4 Федерації, зареєстрована та проживає в ОСОБА_4 Федерації та навчається в школі в зв'язку з чим змушена виїхати до постійного місця проживання, що в подальшому унеможливить надання нею показів просив провести її допит в судовому засіданні під час досудового розслідування).

За результатами судової практики **слідчі судді відмовляють** у задоволенні клопотань про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні з таких причин:

- у клопотанні не наведено обставин, які можна було б вважати винятковими випадками, що можуть унеможливити допит свідка у судовому засіданні або вплинути на повноту та достовірність показань;
- відсутні докази наявності обставин, які унеможлиблюють допит особи у суді або впливають на повноту та достовірність показань;
- клопотання про допит свідка в судовому засіданні під час досудового розслідування подано після надходження до суду обвинувального акта в кримінальному провадженні;
- клопотання про допит свідка у судовому засіданні під час досудового розслідування заявлено за відсутності відомостей про кримінальне правопорушення у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР).

Окрему увагу слід зупинити на особливостях **проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування**, що визначені у ст. 232 КПК України:

- Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках [...] проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, дізнавачем, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із ст. 225 КПК України - слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його

здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

- Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

- Допит особи у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими статтями 225-227 КПК України.

- Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії.

- Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції [...] здійснити дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК України. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

- Хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Так само в контексті теми допиту неповнолітніх осіб, важливо зазначити про *Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року за № 509*, відповідно до якого при допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) (п. 6.2).

Крім цього, на виконання завдання з імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства Верховною Радою України було прийнято і набув чинності 18 лютого 2021 Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)».

З метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину:

- вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відеофіксації слідчих дій;
- активно застосовувати визначену статтею 232 КПК України можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225 - 227 цього Кодексу;
- у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих, свідків звертатись до суду з клопотанням про їх допит поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352 - 354 КПК України.

1.2. Міжнародні стандарти, що стосуються допиту неповнолітніх

Міжнародні стандарти, що стосуються допиту неповнолітніх складаються з універсальних та європейських міжнародних документів, які варто розділити *на норми обов'язкового права*, куди відносяться міжнародні договори, що були ратифіковані Верховною Радою України та є частиною національного законодавства та *норми «м'якого» права*, куди відносяться стандартні правила, керівні принципи, спостереження, дослідження авторитетних міжнародних організацій, що носять рекомендаційний характер, але за своєю природою та суттю є важливими для дотримання кожною державою.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року:

Відповідно до п. 4 ст. 14: «Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню». Стаття 24 вказаного документу закріплює, що: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави».

Конвенція ООН про права дитини 1989 року:

Відповідно до ч. 1 ст. 3: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини». Пункт 1 ст. 40 закріплює, що: «Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві».

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод:

Відповідно до ст. 13: «Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства:

Відповідно до ст. 35, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше. Пункт 2 ст. 35 відповідної Конвенції встановлює: «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства».

Отже, перелік прийнятих міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України у сфері захисту прав дитини, що можуть бути враховані під час організації та проведенні допиту дитини, є досить невеликим.

До міжнародних стандартів ***норм «м'якого» права***, що носять рекомендаційний характер, але у той же час потребують

особливої уваги та обов'язкового дотримання уповноваженими органами, до яких належить і Національна поліція, зокрема слідчі, можна віднести:

1) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 року);

2) Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядські керівні принципи», 1990 року);

3) Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя («Віденські керівні принципи», Резолюція ЕКОСОП № 1996/13, 1996 року);

4) Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року);

5) Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року).

29 листопада 1985 року ООН були прийняті **Мінімальні стандартні правила ООН щодо відновлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила)**. Відповідно до зазначених Пекінських правил:

- правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни в рамках всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, одночасно сприяючи таким чином захисту молоді та підтримці мирного порядку в суспільстві (п. 1.4.);

- система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована, у першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. 5.1.);

- основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинності, право бути проінформованим про пред'явленому обвинуваченні, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду (п. 7.1.).

14 грудня 1990 року були прийняті *Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи)*. Відповідно до даних принципів, співробітники правоохоронних органів та інші відповідні працівники, незалежно від статі, повинні бути готові враховувати в своїй роботі особливі потреби молодих людей (п. 58).

У 1997 році у Відні групою експертів були підготовлені *Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи)* відповідно до резолюції 1996/13 Економічної і Соціальної Ради від 23 липня 1996. Відповідно до зазначених Віденських керівних принципів:

- державам слід вжити заходів для того, щоб забезпечити надання дітям-жертвам і дітям-свідкам злочинів належного доступу до правосуддя і справедливому поводженню, реституції, компенсації і соціальної допомоги. Якщо це можливо, слід вживати заходів для недопущення рішення кримінальних справ за допомогою компенсації поза рамками системи правосуддя, коли подібне рішення не відповідає найкращим інтересам дитини (п.43);

- службовці поліції, адвокати, судді та інші судові працівники повинні пройти підготовку з питань підходу до справ, в яких жертвами є діти. Держави повинні вивчити питання про створення, якщо цього ще не зроблено, спеціальних відділень та груп для розгляду справ, пов'язаних з правопорушеннями щодо дітей. Держави повинні прийняти, якщо це доречно, кодекс поведінки щодо належного врегулювання справ, в яких жертвами є діти (п.44);

- спілкування з дітьми-жертвами повинно будуватися на основі співчуття і поваги до їх гідності. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і до негайного відшкодування, яке передбачається національним законодавством у встановленому порядку за заподіяну їм шкоду (п.45);

- діти-жертви повинні мати доступ до необхідної їм допомоги, такої, як представництво їх інтересів, захист, економічна допомога, консультування, медичні і соціальні послуги, соціальна реінтеграція та послуги з відновлення фізичного і психологічного стану. Дітям-інвалідам та дітям, які страждають від будь-яких захворювань, слід надавати спеціальну допомогу (п.46);

- у тих випадках, коли це необхідно, повинні бути створені і укріплені судові та адміністративні механізми, що дозволяють дітям-жертвам отримувати відшкодування за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які були б оперативними, справедливими і доступними. Дітям-жертвам і/або їх юридичним представникам повинна надаватися відповідна інформація (п.47);

- всі діти-жертви, чиї права порушені, які, у першу чергу, постраждали від тортур і інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, в тому числі згвалтування і насильницьких дій сексуального характеру, незаконного позбавлення волі, невиправданої затримки і судових помилок, повинні отримати доступ до справедливої або належної компенсації. Повинні бути створені можливості використання необхідних послуг юридичного представника щодо порушення позову в належному суді чи іншому судовому органі, а також послуг з перекладу на рідну мову дитини, якщо в цьому є необхідність (п.48);

- дітям-свідкам злочинів необхідна допомога під час судових і адміністративних процесів. Держави повинні провести огляд, оцінку і поліпшення, якщо це необхідно, положень свого доказового і процесуального права, що регулюють положення дітей-свідків злочинів, з тим щоб забезпечити захист прав дітей в повному обсязі. З огляду на різні правові традиції, практику та законодавчі рамки, слід, у міру можливості, не допускати прямих контактів між дитиною-жертвою і правопорушником під час процесу розслідування і кримінального переслідування, а також в ході судових слухань. У тих випадках, коли це необхідно для захисту приватного життя дитини, слід забороняти розголошення відомостей про особу дитини-жертви в засобах масової інформації (п.49);

- держави повинні розглянути питання про внесення змін, якщо в цьому є необхідність, в свої кримінально-процесуальні кодекси, з тим щоб дозволити, зокрема, зняття показань свідків дитини на відеоплівку і представлення знятих на відеоплівку показань до суду в якості офіційно визнаного докази. Зокрема, службовцям поліції і прокуратури, суддям слід більшою мірою враховувати інтереси дитини, наприклад, під час поліцейських операцій і опитування дітей-свідків (п.50);

- слід сприяти врахуванню потреб дітей-жертв і дітей-свідків злочинів в рамках судових і адміністративних процесів за допомогою таких методів, як: а) інформування дітей-жертв про їхні ролі і про предмет, терміни і хід розгляду їх справ, особливо в тих випадках, коли мова йде про серйозні злочини; б) сприяння розробці схем підготовки дітей-свідків з метою ознайомлення дітей з кримінально-процесуальною практикою до їх виклику для дачі показань. У ході всього процесу дітям-жертвам і дітям-свідкам повинна надаватися належна допомога; с) створення можливостей для викладу й розгляду думок і турбот дітей-жертв під час кримінального провадження, коли зачіпаються їхні особисті інтереси, без шкоди для обвинуваченого і з урахуванням вимог відповідної національної кримінально-процесуальної системи; д) вжиття заходів, спрямованих на зведення до мінімуму затримок в кримінальному процесі при забезпеченні захисту приватного життя дітей-жертв і дітей-свідків і, коли це необхідно, забезпеченні їх безпеки від залякування і помсти (п.51).

22 липня 2005 року були прийняті *Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів*. З метою забезпечення правосуддя для дітей-жертв і свідків злочинів спеціалістам та іншим особам, які відповідають за благополуччя таких дітей, **слід дотримуватися викладених нижче принципів**, що проголошені в міжнародних документах, зокрема в Конвенції про права дитини, а саме:

а) **Гідність**. Кожна дитина – унікальна і має велику цінність, людську особистість, індивідуальну гідність, особливі потреби, інтереси і приватне життя якої повинно користуватися повагою і захистом.

б) **Відмова від дискримінації**. Кожна дитина має право на справедливе і рівне ставлення незалежно від расової чи етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин.

с) **Найкраще забезпечення інтересів дитини**. З урахуванням необхідності гарантій прав обвинувачених і засуджених за злочини осіб, кожна дитина має право на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню своїх інтересів, включаючи право на захист і можливість гармонійного розвитку.

d) **Захист.** Кожна дитина має право на життя і подальше існування, а також на захист від будь-якого виду поневірянь, зловживань або відсутності піклування, в тому числі від фізичних, психологічних, розумових і емоційних зловживань та недбалого ставлення.

e) **Гармонійний розвиток.** Кожна дитина має право на можливість гармонійного розвитку і підтримання рівня життя, необхідного для його фізичного, розумового, духовного, морального і соціального зростання. У разі дитини, яка зазнала травмування, слід вживати всіх заходів, що дозволяють дитині розвиватися в нормальних умовах.

f) **Право на участь.** Кожна дитина, з урахуванням процесуальних норм національного законодавства, має право вільно висловлювати своїми словами власні погляди, думки і переконання і брати участь, зокрема, у прийнятті рішень, які зачіпають її життя, в тому числі в ході будь-якого судового розгляду, і домагатися прийняття своїх думок до уваги співвідносно можливостям, віку, інтелектуальної зрілості та розвиненим здібностям.

Відповідно до зазначених *Керівних принципів:*

- спілкування з дітьми-жертвами та свідками повинно ґрунтуватися на прояві турботи та врахування їх інтересів протягом всього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їх конкретне становище і безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я і рівень зрілості, і при повній повазі до їхньої фізичної, психічної і моральної недоторканності (п.10);

- з кожною дитиною слід спілкуватися як з особистістю, яка має власні потреби, побажання і сприйняття (п.11);

- втручання в особисте життя дитини має обмежуватися необхідним мінімумом при одночасній підтримці високих стандартів збору доказів для забезпечення справедливого і рівноправного завершення процесу відправлення правосуддя (п.12);

- щоб уникнути створення для дитини додаткових труднощів опитування, допит та інші форми розслідування повинні проводитися підготовленими фахівцями, робляться такі дії в умовах врахування, поваги і всебічного вивчення інтересів дитини (п.13);

- всі дії, що розглядаються в цих Керівних принципах, повинні вживатися на основі врахування інтересів дитини в

сприятливих умовах, що відповідають особливим потребам дитини, і відповідно до її можливостей, віку, інтелектуальної зрілості та здібностям, що розвиваються. Такі дії повинні також робитися з використанням мови, що застосовується і розуміється дитиною (п.14);

- вік не повинен перешкоджати здійсненню дитиною права в повній мірі брати участь в процесі здійснення правосуддя. Спілкування з будь-якою дитиною має відбуватися як з дієздатним свідком, який може бути допитаний і показання якого не повинні вважатися недійсними або недостовірними лише по причини віку, якщо вік і ступінь зрілості дитини дозволяють йому давати ясні і заслуговують на довіру показання з використанням або без використання допоміжних засобів спілкування та інших видів допомоги (п.18);

- діти-жертви і свідки, їх батьки або опікуни та законні представники з моменту першого контакту з процесом здійснення правосуддя і протягом всього цього процесу повинні невідкладно отримувати належну інформацію в тій мірі, в якій це практично можливо і доречно, зокрема за такими питань, як: процедури відправлення кримінального правосуддя щодо повнолітніх і неповнолітніх, включаючи роль дітей-жертв і свідків, значення, терміни і спосіб надання свідчень, а також порядок «допиту», застосовуваний в ході розслідування і судового розгляду (ч. (b) п. 19);

- фахівцям належить вживати всіх заходів, з тим щоб дати дітям-жертвам і свідкам можливість висловлювати свої думки і побоювання в зв'язку з їх участю в процесі здійснення правосуддя, в тому числі шляхом: забезпечення того, щоб діти-жертви і свідки мали можливість вільно і на свій розсуд висловлювати свої думки і побоювання щодо своєї участі в процесі відправлення правосуддя, побоювань за свою безпеку від дій обвинуваченої особи, порядку дачі показань свідка і ставлення до висновків, зроблених в ході процесу; належного врахування думок і побоювань дитини і, якщо вони не в змозі врахувати такі думки і побоювання, роз'яснення дитині відповідних причин (ч. b), c) п. 21);

- фахівцям належить розробляти і здійснювати заходи, що полегшують дачу дітьми свідчень чи надання інших доказів, шляхом сприяння до спілкуванню і розумінню процесів, що відбуваються на досудовій та судовій стадіях розгляду. Такі заходи

можуть включати: супровід дитини в процесі надання свідчень помічниками, в тому числі фахівцями і відповідними членами родини (ч. б) п. 25);

- фахівцям слід проявляти щире ставлення до дітей-жертв та свідків з метою: застосування процедур, що враховують інтереси дітей, в тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань (ч. (d) п. 30);

- фахівцям слід також застосовувати заходи з метою: (а) обмеження числа опитувань: повинні застосовуватися спеціальні процедури отримання показань свідків дітей-жертв і свідків з метою скорочення числа опитувань, заяв і заслуховувань, зокрема шляхом запису відеоматеріалів; (б) забезпечення захисту дітей-жертв і свідків, якщо це сумісно з правовою системою і належним дотриманням прав захисту від перехресного допиту (ч. (а), (б) п.31);

- підготовка фахівців повинна включати: а) відповідні норми, стандарти і принципи в галузі прав людини, включаючи права дитини; б) принципи і етичні норми виконання відповідних службових обов'язків; с) ознаки і симптоми, які можуть свідчити про вчинення злочинів щодо дітей; d) навички та методи оцінки кризових ситуацій, особливо при зверненні до будь-яких інстанцій, приділяючи особливу увагу необхідності дотримання конфіденційності; е) вплив, наслідки, включаючи негативні фізичні і психологічні наслідки, а також травматичне вплив злочинів щодо дітей; f) спеціальні заходи і методи надання допомоги дітям-жертвам і свідкам в процесі здійснення правосуддя; g) міжкультурні та вікові проблеми, пов'язані з мовою, релігією, соціальним становищем та статтю; h) належні навички спілкування між дорослими і дітьми; і) методи опитування і оцінки, що зводять до мінімуму будь-яку можливість травмувати дитини при забезпеченні отримання від неї інформації максимально високої якості; j) навички поводження з дітьми-жертвами та свідками на основі уваги, розуміння, конструктивного підходу; k) методи захисту та представлення доказів і допиту дітей-свідків; l) функції фахівців, що працюють з дітьми-жертвами та свідками, і використовувані ними методи (п. 42).

17 листопада 2010 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*. Відповідні рекомендації

ґрунтуються на вищезазначених принципах, згаданих вище та прецедентному праві Європейського суду з прав людини. Варто зазначити про окремий розділ «Свідчення та заяви дітей», відповідно до якого:

- Опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати (п.64).

- Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв (п.65).

- У разі потреби проведення більш, ніж одного, опитування, вони повинні здійснюватись переважно однією й тією ж особою, з тим щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини (п.66).

- Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх довжина повинна бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини (п.67).

- Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього (п.68).

- Діти повинні мати можливість давати свідчення у кримінальній справі за відсутності підозрюваного (п.69).

- Існування менш суворих правил щодо надання свідчень, таких як відсутність вимоги присяги або інших подібних заяв, або інших дружніх до дітей процесуальних заходів, не повинно само по собі зменшувати значення, яке приділяється свідченням або доказам дитини (п.70).

- Повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини, та реалізовані в якості основи для підкріплення свідчень дітей. Вони повинні уникати навідних питань і тим самим підвищувати надійність (п.71).

- З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей, повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення (п.72).

- Заяви і свідчення дитини не повинні вважатися недійсними або ненадійними тільки з причини віку дитини (п.73).
- Повинні бути вивчені можливості прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей, приміщеннях і оточенні (п. 74).

Контрольні запитання до першого розділу:

1. Які загальні правила щодо проведення допиту передбачені ст. 224 КПК України?
2. Який передбачений порядок проведення допиту дитини слідчим суддею відповідно до ст. 225 КПК України?
3. Які особливості проведення допиту дитини передбачені КПК України?
4. У яких випадках проведення допиту дитини у режимі відеоконференції під час досудового розслідування буде відповідати найкращим інтересам дитини?
5. У чому полягає принцип забезпечення найкращого інтересу дитини під час проведення допиту дитини?

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Наведені нижче особливості допиту неповнолітніх можуть враховуватись слідчим незалежно від процесуального статусу дитини: потерпілої, свідка чи підозрюваного, оскільки першочергово фокус уваги слідчого має бути на тому, що є необхідність у проведенні допиту особи, якій не виповнилось 18 років, тобто дитини. У роботі з неповнолітніми, слідчий має розуміти, що неповнолітні відрізняються від дорослих тим, що:

- неповнолітні мають більшу залежність від суспільства, ніж дорослі, та меншу емоційну, психологічну й інтелектуальну зрілість;
- мозок неповнолітніх знаходиться на стадії розвитку, а тому можливості передбачувати та розуміти наслідки своєї поведінки у них відмінні від дорослих;
- неповнолітні мають складні потреби, які мають враховуватись усіма фахівцями;
- взаємодія та комунікація з неповнолітнім має бути у формі, доступній для розуміння з неповнолітнім з урахуванням його вікових та психологічних особливостей;
- тиск з боку однолітків є більш впливовим фактором для неповнолітніх, аніж для дорослих;
- неповнолітній потребує особливої підтримки з боку дорослих під час допиту, тому важлива присутність психолога під час допиту.

Найважливішими умовами проведення допиту неповнолітніх осіб нарівні з суворим дотриманням вимог міжнародних стандартів та національного законодавства щодо особливостей допиту неповнолітніх, дотриманням прав та найкращих інтересів неповнолітніх, так само є:

- обов'язкове врахування вікових та психологічних особливостей неповнолітніх;
- розуміння та врахування складових налагодження ефективної взаємодії з неповнолітніми;
- розуміння та врахування при взаємодії циклу формування потреб неповнолітніх осіб;

- розуміння переваг залучення психолога до проведення допиту дитини;
- вибір місця проведення допиту;
- вибір часу й частини дня проведення допиту;
- проведення допиту відповідно до обґрунтованих, з точки зору науки й практики фаз;
- фіксація допиту.

2.1. Вікові та психологічні особливості дитини

Вікові періоди будуть розглянуті більш детально з позиції основних характеристик кожного вікового періоду та особливостей на які варто звертати увагу під час контакту та взаємодії з дитиною, зокрема проведенні допиту.

Дошкільний вік (3–6 років)

Віковою нормою розвитку дитини цього віку є:

- **інтенсивно зростає словниковий склад мови:** у 3 роки – 1000-1100 слів, а у 6 років – 2500-3000 слів;
- **основна лінія розвитку мислення – перехід від наочно-дієвого до наочно-образного, а в кінці вікового періоду – до словесно-логічного мислення:** діти здатні описати предмет та його властивості: Якого кольору? Форми? Як працює? Що ним роблять? Дитина цього віку може **розповісти про подію наступним чином:** був день чи ніч? холодно чи тепло на вулиці? яке свято тоді було? яка пора року була?
- **дитина досліджує своє тіло, цікавиться його будовою:** діти, досліджуючи власне тіло, можуть займатися неусвідомленою (допубертатною) мастурбацією, запитувати батьків про будову тіла та статевих органів; **без сорому про нього говорять;**
- **схильність фантазувати,** діти володіють «магічним мисленням», надають людські якості не живим предметам. Загалом фантазування у такому віці вважається нормою;
- **розвиток ініціативності:** діти люблять організовувати ігри, досліджують оточуючий світ, соціальні ролі через гру;

- **нездатність контролювати власні емоції:** у дитини ще до кінця не сформована лімбічна частина мозку, яка відповідає за контроль емоцій;

- **увага переноситься з предмета на людину,** завдяки чому дорослий і його дії стають для дитини взірцем не тільки об'єктивно, але і суб'єктивно;

- **залежність від думки та схвалення дорослого та бажання відповідати очікуванням.** Зв'язаність із дорослим, до якого звертається за заспокоєнням, якщо не розуміє певних процесів, за допомогою та захистом; діти **розрізняють «свій», «чужий», «добре», «погано»** за допомогою та з позиції дорослого;

- **запам'ятовування емоційно забарвлених подій;**

- **засвоєння прийнятих у суспільстві етичних норм.** Дитина вчиться оцінювати вчинки з точки зору норм моралі, підпорядковувати їм свою поведінку, у неї з'являються етичні переживання; у віці приблизно 5-ти років, дитина набуває здатності оцінювати й власну поведінку, намагається діяти у відповідності з тими моральними нормами, які засвоює; старші дошкільнята починають аналізувати вчинки не тільки за їх результатами, а й за мотивами; їх цікавлять такі складні етичні питання, як справедливість, нагороди, відплата за заподіяне зло тощо;

- **характерна статевіа ідентифікація:** дитина усвідомлює себе як хлопчика чи дівчинку;

- **моделювання життя дорослих через гру;**

- **до кінця дошкільного віку з'являється тенденція до узагальнення, встановлення зв'язків.** Наприклад, діти можуть описати сам процес, що відбувався з ними, у вигляді гри та правил, за якими говорив грати дорослий, але не можуть передбачити та пояснити дії дорослого.

Молодший шкільний вік (6–10(11) років

Віковою нормою розвитку дитини цього віку є:

- **розвиток абстрактного мислення,** здатність логічно міркувати і уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати, аналізувати і робити висновки;

- **можливості для визначення місця предметів (праворуч, попереду, позаду, тощо);**

- на цьому етапі розвитку дитина **точно сприймає предмети, події і взаємозв'язок між ними**, якщо їх можливо дослідити власноруч;

- у 7 років **з'являється логіка почуттів, переживання набувають нового сенсу** для дитини, між ними встановлюються зв'язки, стає можливою боротьба переживань;

- смислова орієнтація у власних діях стає важливою стороною внутрішнього життя, у той же час вона виключає імпульсивність і безпосередність поведінки дитини, завдяки цьому механізму втрачається дитяча безпосередність: **дитина розмірковує, перш ніж діяти, починає приховувати свої переживання і хвилювання, прагне не показувати іншим, що їй погано;**

- визначає «добре», «погано» під впливом дорослого;

- може згадати події, які відбулись **декілька тижнів** тому;

- **орієнтується у часі та днях тижня**, але складнощі з відтворенням хронології відповідно до часового проміжку;

- розповідає про час події, **орієнтуючись на режим та шкільний графік занять** («це було після уроків», «на уроці фізкультури», «коли я йшла на танці», «я робила уроки і тут ...»);

- самооцінка відзначається зниженою стабільністю й **залежить від оцінок учителя або значимого дорослого;**

- продовжує **розвиватись пам'ять**, дитина мимоволі запам'ятовує більше, особливо те, що пов'язано з яскравими наочними посібниками або образами-спогадами тощо;

- ставлення до себе, як до учня, значною мірою **визначається сімейними цінностями**, у дитини на перший план виходять ті її якості, які найбільше турбують батьків – підтримка престижу (розмови в сім'ї обертаються навколо питання: «*А хто ще в класі отримав гарну оцінку?*»), слухняність («*Тебе сьогодні не сварили?*») тощо;

- від шкільної успішності, оцінки дитиною себе як хорошого або поганого учня, **залежить розвиток її особистості;**

- увага відрізняється невеликим об'ємом, малою стійкістю – дитина може зосереджено займатися **однією справою протягом 10-20 хвилин;**

- **з'являється особлива вольова дія** – вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих людей;

- дитина починає **більш критично сприймати навколишній світ**, більш гостро реагувати на несправедливість, на утиск почуття власної гідності.

- **актуалізується робота усіх аналізаторів**, тому дитина відтворює опис події наступним шляхом: що бачила, чула, яке було на дотик, на смак;

- **орієнтується в базових емоціях** та може їх зв'язувати з подією, що відбулась (*«мені було боляче та страшно», «він злився, кричав, а потім вдарив»*);

- **з'являється відчуття сорому** та дитина схильна брати провину на себе за подію, що відбулась.

Підлітковий вік (10) 11–15 років

Віковою нормою розвитку дитини є:

- розвиток здатності до **абстрактного мислення**;
- здатність описувати подію через емоційну реакцію, тактильні відчуття, але відбувається **сплутаність у розповіді фактів** відповідно до часового проміжку; підлітки **спочатку описують свої почуття, переживання**, а потім з допомогою дорослого можуть деталізувати подію;

- активізація та складна взаємодія гормонів росту і статевих гормонів викликають **інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток**;

- емоційний фон в підлітковому віці стає нестабільним через **«гормональну бурю»**, дитина змушена постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних;

- завдяки бурхливому зростанню і перебудові організму, в підлітковому віці **різко підвищується інтерес до своєї зовнішності**;

- спочатку до «дорослих» розмірів доростають голова, кисті рук і ступні, потім кінцівки – подовжуються руки і ноги – і в останню чергу тулуб, інтенсивне зростання скелета, що досягає 4-7 см на рік, випереджає розвиток мускулатури, все це призводить до **певної непропорційності тіла, яку дитина важко переживає**;

- формується **новий образ фізичного «Я»**, тому дитина гостро переживає всі вади зовнішності, дійсні та уявні;

- через гормональні зміни у підлітка **спостерігається зміна настрою**: від депресивного, до імпульсивного, адреналін

запускає ріст організму та призводить до надмірної імпульсивності, гормон дофамін може знеболювати ріст, який відбувається швидко та не пропорційно, але приводить до зниження настрою та депресивних тенденцій;

- **чітко проявляється орієнтація на зразки мужності і жіночності** в поведінці і прояві особистісних властивостей;

- **особистісна нестабільність**: дитина дорослішає, а відтак, формується її готовність до життя в світі дорослих людей, причому – як рівноправного учасника, звичайно, підлітку ще далеко до істинної дорослості – і фізично, і психологічно, і соціально, при цьому дитина об'єктивно не може включитися в доросле життя, але прагне до нього і **претендує на рівні права з дорослими**;

- **почуття «дорослості»** стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку;

- підліткова самостійність проявляється, в основному, у **прагненні до відокремлення від дорослих**, звільненні від їх опіки, контролю, а також у різноманітних захопленнях – заняттях, які не пов'язаних з навчанням;

- емоційну нестабільність посилює **сексуальне збудження**, що супроводжує процес статевого дозрівання;

- провідною діяльністю в цей період стає **інтимно-особистісне спілкування**;

- діє імпульсивно, керуючись емоціями та почуттями, але виникають **складнощі з встановленням причино-наслідкових зв'язків та наслідків**;

- у спілкуванні з дорослими їм не обов'язково досягати глибокого саморозкриття та відчувати реальну психологічну близькість, ті думки і цінності, які вони отримують від дорослих, потім перевіряються в спілкуванні з однолітками – спілкуванні «на рівних»;

- актуальним стає **спілкування з однолітками** та орієнтування на їх думку та схвалення;

- при взаємодії з підлітками важливо **ініціювати та посилювати їх почуття та прагнення до співпраці з дорослим** («мені важливо почути твою думку», «розкажи, що сталося від самого початку, все що пам'ятаєш та для тебе важливо розповісти»);

- підлітки, частіше від дорослих, **допускають помилки** під час визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій;
- можуть **використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі**, перекидаючи та не розуміючи їх реальний зміст, соромлячись запитати про пояснення;
- властиві точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події та властивостей предметів, **які їх зацікавили.**

Рання юність (15–18 років)

Віковою нормою розвитку дитини цього віку є:

- **прискорення біологічного дозрівання (акселерація)** і уповільнення соціального з випередженням біологічного;
- **фізичний розвиток у темпах уповільнюється**, зростання розміру внутрішніх органів відбувається пропорційно щодо показників судинної та м'язової систем, у нервовій системі гальмівні процеси врівноважені із процесами збудження;
- соціальна ситуація розвитку зумовлюється **підготовкою до вступу в самостійне життя**;
- центральним новоутворенням особистості у ранній юності є **готовність дитини до життєвого самовизначення**;
- головне новоутворення психіки – **світогляд**;
- у взаєминах з батьками зберігається **прагнення до рівності й автономії**;
- у товаристві ровесників юнацтво **задовольняє гострі потреби в емоційному теплі, розумінні, визнанні власної значущості**;
- коло спілкування старшокласників відзначається як розширенням його сфери, так і **поглибленням взаємин**;
- виникають юнацькі неформальні об'єднання, що прагнуть функціонувати за межами контролю й опіки з боку батьків та педагогів і **створюють юнацьку субкультуру**;
- виникає **юнацька дружба**, що є більш стійка і глибока, ніж підліткова;
- з'являється **потреба у коханні**, яке у цьому віці оповите мріями та романтикою, мало орієнтоване на реальні особистісні риси один одного;
- пізнавальні процеси набувають стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості, однак **юнакам складно спрямовувати свою пізнавальну**

активність на навчальний матеріал через те, що вони надто заглиблені у свої особистісні проблеми;

- володіють **складною системою способів довільного запам'ятовування**;

- **емоційна сфера стає більш насиченою та гнучкою** порівняно із підлітком, зростає її керованість та контрольованість;

- у **вольовій сфері зростає рівень свідомого самоконтролю**, пов'язаного із прагненням відповідати вимогам групи, однак самоконтроль ще нестійкий і ситуативний, що створює сприятливий ґрунту для появи у юнаків акцентуацій характеру;

- інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі;

- загострюється потреба переосмислення свого «Я», що пов'язана із різкими й бурхливими змінами зовнішності, з появою нових переживань, з перспективами життєвого самовизначення;

- у юнацтва **посилюється самоспостереження, рефлексія власних переживань**, інтерес до внутрішнього світу людини взагалі;

- вдалий пошук свого «Я» призводить молоду людину до само-прийняття своєї особистості, а невдалий – до її самозаперечення, самовідторгнення;

- **самооцінка у ранній юності стає більш диференційованою, раціональною, аргументованою**;

- старшокласники так само, як і підлітки, **схильні наслідувати один одного і самостверджуватися** в очах однолітків за допомогою дійсних чи уявних «перемог»;

- **інтерес викликають дорослі**, чий досвід, знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з майбутнім життям;

- відносини з дорослими, хоча і стають довірливими, **зберігають певну дистанцію**, зміст такого спілкування залишається особистісно значущим для дитини, але це не інтимна інформація;

- **самовизначення**, як професійне, так і особистісне, стає **центральною новоутворенням** ранньої юності, це нова внутрішня позиція, що включає усвідомлення себе як члена суспільства, прийняття свого місця в ньому; водночас, повноцінне становлення

особистості проходить через пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку;

- юнаки більше цікавляться загальноприйнятими цінностями, більшою мірою орієнтуються на оцінку оточуючих, спираються на авторитет;

- при відносному прагненні до самостійності діти зберігають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших; сім'я залишається тим місцем, де вони відчують себе спокійно і впевнено.

2.2. Складові налагодження ефективної взаємодії з неповнолітніми

Складовими налагодження ефективної взаємодії з неповнолітніми є:

**«безпечне місце» + «безпечний дорослий»
= «дитина у безпеці»**

«Безпечне місце» – це місце, що:

- є прогнозованим для дитини: дитина отримала повну інформацію про те, де вона, що з нею буде відбуватись, які дитина має права, який приблизний час займе допит/опитування дитини, хто буде присутній під час допиту/опитування та яка роль присутніх осіб; так само дитина розуміє, що вібудеться з дитиною після допиту/опитування (важливо надати дитині повну інформацію про весь процес допиту/опитування з метою формування у неї відчуття, що вона може так само контролювати те, що відбувається з нею у момент її допиту/опитування: відчуття контролю свого життя мінімізує стрес, відповідно, посилюється відчуття безпеки та включається та частину мозку дитини, яка відповідає за відтворення у пам'яті подій, які відбулися);

- унеможливорює насильство над дитиною (криків, погроз, примушувань, маніпуляцій);

- є безпечним для дитини фізично (не холодно, не жарко, комфортне освітлення, дружня атмосфера, немає багато сторонніх людей тощо);

- максимально підготовлене для взаємодії: наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки, тощо.

«Безпечний дорослий» – це дорослий, який:

- знає та враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан під час проведення допиту/опитування;

- взаємодіє з дитиною «на рівні», у тому числі фізично (опускаючись на рівень очей дитини, а не, наприклад, спілкуючись з дитиною зверху – вниз);

- уміє розпізнавати потреби дитини та здатний базово задовольнити їх у момент проведення допиту/опитування;

- забезпечує захист прав та інтересів дитини;

- ставиться доброзичливо до дитини та проявляє емпатію [розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про випадок насильства або про іншу стресову ситуацію, відчуття вібрації емоції, з якою дитина розповідає важливу для неї інформацію, розуміння потреб дитини].

«Дитина у безпеці» означає, що дитина:

- відчуває себе захищеною та у стані спокою;

- має контроль над власним життям: розуміє, де вона, що відбуватиметься, до кого вона може звернутися за допомогою;

- може управляти власними емоціями та відтворювати події, що відбувалися з нею раніше, безпечно;

- має поруч уважного та турботливого дорослого;

- убезпечена від об'єктивних та суб'єктивних загроз.

Коли дитина відчуває себе у безпеці, то знижується рівень тривоги, та «вимикається» центр мозку, лобні долі, які відповідають за відтворення інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Тільки у цьому стані дитина зможе надати покази.

2.3. Цикл формування потреб

Цикл формування потреб має наступні складові:

«потреба – розпізнання потреби – реагування на потребу – задоволення потреби»

Щойно у дитини з'являється якась потреба (голод, холод, самотність та ін.), вона проявляє її занепокоєнням або плачем. Почувши плач, турботливий дорослий підходить до дитини і заспокоює її, тим самим задовольняє певну потребу дитини. Якщо цей цикл повторюється багато разів і відповідні потреби дитини кожен раз задовольняються дорослим, то дитина починає довіряти йому та відчуває себе у безпеці. Формується позитивне ставлення до себе «я хороший», до дорослого, який відгукується на потребу та задовольняє «хороший дорослий» її та до світу «значить і світ хороший».

Діти, які пережили нехтування їхніми потребами, а відчули жорстоке поводження, коли вони заявляли про свої потреби, починають не довіряти дорослому та з недовіру ставляться до світу у цілому. Їм притаманна занижена самооцінка, негативне ставлення до себе та агресивна поведінка яку вони направляють на себе або оточуючих «я поганий», «дорослий поганий», «значить і світ поганий та небезпечний», «нікому не можна довіряти». Як правило, такі діти схильні до вчинення правопорушень, оскільки не отримуючи задоволення своїх потреб з боку рідних, починають зв'язуватись з негативними компаніями, «якщо до мене ставляться погано, тоді і я буду вчинювати погані вчинки». Такі діти потребують особливої уваги з боку слідчого, чіткого усвідомлення та розуміння причин того, чому дитина веде себе таким чином, об'єктивного та неупередженого ставлення та нульової толерантності. Часто, агресивна поведінка таких дітей є захисною реакцією.

2.4. Переваги залучення психолога до проведення допиту

Завдання, які може виконувати психолог під час залучення до допиту:

1. Налагодити контакт та взаємодію з неповнолітнім.
2. Допомогти сформулювати запитання, які будуть зрозумілими для неповнолітнього відповідного віку.
3. Зменшити рівень ретравматизації неповнолітнього.
4. Скласти професійний висновок психолога за результатами участі у допиті, який у подальшому може бути досліджений судовим експертом та у суді.
5. Зробити оцінку достовірності показів неповнолітнього.
6. Зробити оцінку рівня нанесеної шкоди неповнолітньому та надати рекомендації щодо подальшої роботи з неповнолітнім.
7. Надати першу психологічну допомогу неповнолітньому.
8. Сформулювати рекомендації для подальшої організації роботи з неповнолітнім.

При цьому психолог може скласти свій *професійний висновок* за результатами участі у проведенні допиту неповнолітнього. Є позитивна практика суду, що відповідні професійні висновки приймаються як доказ у кримінальних провадженнях. Психолог, який склав такий висновок може бути додатково викликаний для допиту у суді для підтвердження свого висновку у статусі спеціаліста. Крім цього, відповідний професійний висновок психолога є предметом для дослідження судовими експертами, якщо у провадженні призначається експертиза та часто зменшує кількість питань, які експерти мають поставити неповнолітньому, оскільки інформація вже відома та викладена у професійному висновку. Це є надзвичайно важливим, коли неповнолітня особа проходить реабілітацію та для неї є небажане повернення до травмуючих для неї обставин.

2.5. Вибір місця проведення допиту

За можливості, допит неповнолітнього доцільно проводити у спеціально облаштованій кімнаті для проведення допиту дитини –

«зеленій кімнаті». Так само, наразі в Україні починають створюватись **Центри «Барнахус».**

Класична **«зелена кімната»** складається з терапевтичного та робочого залів. Терапевтичний зал – кімната, де безпосередньо відбувається допит неповнолітнього та з ним/нею можуть працювати різні фахівці. Робочий зал – кімната, де є можливість спостерігати за процесом допиту через венеціанське скло та монітор.

Основною метою проведення допиту в «зеленій кімнаті» є запобігання повторній травматизації психіки неповнолітнього в процесі її допиту як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення досудового та судового слідства без проведення повторних допитів.

Завдання «зеленої кімнати»: збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення; робота з адаптації неповнолітнього після скоєння над нею насильства; поновлення психоемоційного статусу; блокування гострих стресових реакцій; короткотермінова чи довготермінова психокорекція; психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей; попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації неповнолітніх, схильних до скоєння правопорушень і злочинів.

Категорії неповнолітніх, з якими можлива робота в «зеленій кімнаті»:

- неповнолітні, що потрапили в кризову ситуацію (бездоглядні діти; діти без постійного місця проживання; діти, які займаються жебрацтвом або бродяжництвом тощо)
- неповнолітні, які стали жертвою насильства: фізичного, сексуального, психологічного, економічного;
- неповнолітні, які постраждали від торгівлі людьми;
- неповнолітні, які стали жертвою чи свідком злочину;
- неповнолітні з відхиленням в поведінці;
- неповнолітні, які вчинили адміністративні або кримінальні правопорушення.

«Зелена кімната» допомагає дітям відчувати затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому спілкуванню з

дорослими спеціалістами. **Як показала практика, неповнолітні в таких кімнатах набагато краще ідуть на контакт.**

Якщо немає можливості провести допит у «зеленій кімнаті», допит може бути проведений у приміщенні, в якому не проводяться в даний час жодні інші дії з максимальним наближенням місця до комфортних умов, а саме:

- вимкнені мобільні телефони;
- наявність зручних меблів з урахуванням віку неповнолітнього;
- відсутність зайвих предметів, які можуть відволікати увагу неповнолітнього;
- забезпечення не потрапляння сторонніх осіб до кімнати, де відбувається допит (якщо це кабінет слідчого, його можна замкнути та повісити табличку «Увага! Іде допит дитини, прошу не заходити»), за можливості попередити колег не заходити до Вашого кабінету коли проводиться допит дитини; за необхідності закрити кабінет з середини на ключ;
- розташування того, хто задає запитання, перед неповнолітнім, а всіх інших присутніх – за її спиною, щоб вони не відволікали дитину та не заважали встановленню контакту з неповнолітнім, яка безпосередньо проводить допит;
- наявність іграшок, олівців та альбому (у випадку проведення допиту дітей дошкільного та молодшого шкільного віку).

Не слід проводити *допит неповнолітнього в місці, де він/вона могли зазнати травматичного досвіду*. Таке оточення може викликати сильні негативні емоційні реакції (сильна тривога, страх), які можуть впливати на пізнавальні процеси (зосередження уваги, мобілізація пам'яті, логічне мислення, вербалізація пережитого досвіду під час допиту).

Також, не рекомендується проводити *допит неповнолітнього там, де вона він/вона проживає*. Асоціація місця переживання з пережитою травмою може призвести до втрати почуття безпеки неповнолітнього в оточенні, яке сприймається як дружнє і пов'язане з позитивними подіями.

Допит неповнолітнього у школі може також мати негативні наслідки для дитини, оскільки є ризик того, що інформація про ситуація, в якій опинилась дитина може стати відома великому

колу осіб. Разом з тим, на практиці є позитивні приклади того, коли дитина була допитувалась у кімнаті шкільного психолога.

Обрання місця проведення допиту є дуже індивідуальним в кожній ситуації, з урахуванням категорії злочину, процесуального статусу дитини, вікових та психологічних особливостей. Визначитись з місцем проведення допиту дитини, слідчий, дізнавач може порадившись з психологом, якого буде залучати до проведення допиту. Разом з тим, не дивлячись на те, чи допит проводиться у кабінеті слідчого, дізнавача у «зеленій кімнаті» чи іншому приміщенні, місце проведення допиту має відповідати загальним критеріям **«безпечного місця»** у розумінні неповнолітнього, а саме:

- воно є безпечним для неповнолітнього;
- воно є спрогнозованим – неповнолітній чітко знає що з ним/нею буде відбуватись;
- там не відбувається насильства, у т.ч. і психологічного (маніпулювання, тиск);
- на неповнолітнього не кричать та не підвищують голос;
- місце облаштоване для взаємодії з неповнолітнім відповідного віку (у випадку спілкування з дітьми дошкільного та шкільного віку доречним буде використовувати допоміжні засоби для налагодження взаємодії (олівці, папір, іграшки).

2.6. Вибір часу й частини дня проведення допиту

Питання часу в контексті проведення допиту неповнолітнього пов'язане з трьома аспектами:

1. частиною дня, під час якої відбуватиметься допит;
2. часовою віддаленістю між допитом та подією злочину, яка є предметом доказування;
3. тривалістю допиту.

Вибір частини дня, під час якої відбуватиметься допит неповнолітнього молодшого дошкільного та шкільного віку слід планувати з урахуванням розкладу дня дитини, вибираючи період оптимальної активності. Розповідь неповнолітнього про події, часто незрозумілі і травматичні, вимагають від нього значних зусиль, емоційної та пізнавальної мобілізації. З огляду на це, варто уникати

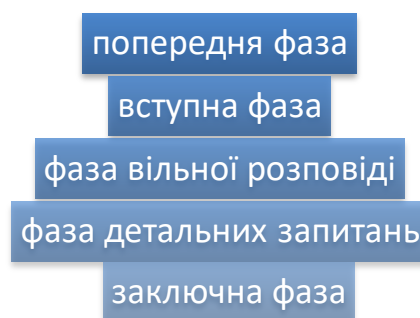
проведення допиту у після обіденний час, під час денного сну або хвороби неповнолітнього. Для неповнолітніх старшого віку варто подбати про те, щоб години допиту не збігались з іншими важливими заняттями. Якщо не дотримуватись даних рекомендацій, то можна очікувати зниження активності неповнолітнього до співпраці, його мотивації до надання показів.

Планування терміну (дати) допиту неповнолітнього не може бути випадковим. При цьому не існує універсальних порад чи рекомендацій. Планування дати проведення допиту має відбуватись індивідуально, відповідно до конкретної ситуації, з усвідомленням значення цього рішення для збирання та оцінки доказів у справі.

Тривалість проведення допиту неповнолітнього чітко визначена чинним КПК України та не може продовжуватись **без перерви понад годину, а загалом – понад дві години на день**. Однак, тривалість допиту повинна визначатись з урахуванням можливостей неповнолітнього: чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку неповнолітній гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей аби тільки завершити обтяжливу роботу. Отже, варто під час проведення допиту спостерігати за неповнолітнім та реагувати на сигнали, що свідчать про втому.

2.7. Фази допиту

Виділяють наступні фази допиту:

Попередня фаза

Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з неповнолітнім. Вона полягає в зборі інформації про неповнолітнього: особливості її пізнавального, соціального та

емоційного розвитку, найближчого оточення і сім'ї. Знання сильних і слабких сторін неповнолітнього збільшить ефективність встановлення контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань. Окрім цього, під час попередньої фази слід остаточно визначитись, хто буде брати участь під час допиту і хто виконуватиме в ньому провідну роль (безпосереднє спілкування з неповнолітнім): слідчий, дізнавач чи залучений психолог.

Варто також перевірити, чи кімната, де відбуватиметься допит неповнолітнього, підготовлена належним чином, а у випадку здійснення відеозапису допиту – перевірити чи справний пристрій, якій буде використано.

Важливо також як найточніше розпланувати найважливіші теми, на які необхідно поговорити з неповнолітнім. Зібрати питання від інших учасників кримінального провадження, які їх можуть цікавити, щоб провести допит дитини один раз.

Вступна фаза

Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з неповнолітнім, пояснення їй/йому мети зустрічі та ролі осіб, які проводять допит та присутні під час допиту в кімнаті, а також встановлення контакту з неповнолітнім. На цьому етапі слідчому варто дотримуватись концепції: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці».

Розмову з неповнолітнім, незалежно від її віку, слід починати з нейтральних, безпечних для неповнолітнього тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати довго. Розмова про нейтральні теми слугує не лише меті встановлення контакту з неповнолітнім. Її метою також є попереднє з'ясування можливостей неповнолітнього у сфері вербалізації обставин події, що відбулась, а також зниження емоційного напруження, пов'язаного з ситуацією допиту.

Під час вступної фази необхідно встановити, **чи дитина в змозі відрізнити правду від обману** та ознайомити її із обов'язком говорити правду. Так само слідчий, дізнавач має роз'яснити неповнолітньому право про відмову від дачі показів проти себе та членів своєї родини та роз'яснити **вимоги ст. 63 Конституції України** про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів.

Наприклад: «Я тобі хочу проговорити правило перед тим, як ми з тобою почнемо спілкуватися. Воно називається «говорити правду». Чи знаєш ти, як дотримуватись цього правила? Я тобі пропоную гру, щоб пояснити його. Ти сьогодні одягнута в рожевий светрик. Якщо я скажу, що ти одягнута в жовтий светрик? Це правда чи обман?»

Можна запропонувати неповнолітньому самому спробувати задати такі запитання. Надалі можливо обговорити на прикладах, які згадає неповнолітній, чи були випадки, коли його обманювали, як він себе почував, та сказати про важливість дотримуватись правила «говорити правду». Важливо сказати так само, що в цій кімнаті, під час спілкування, неповнолітній, як і дорослий, мають дотримуються цього правила. Важливо проговорити неповнолітньому, що якщо дитина не бажає відповідати на запитання, то вона просто може про це сказати. Підліткам та дітям старшого віку важливо зачитати це право та запитати, як вони їх зрозуміли, запитати їх думку та пояснення цього права. Надати можливість уточнити, задати запитання. Важливо зазначити про наслідки, але не здійснювати це через тиск та залякування.

У випадку допиту неповнолітнього, який потерпів від злочину чи був його свідком, слідчий, дізнавач може роз'яснити, що неповнолітній не мав впливу на протиправну поведінку близької людини та не несе відповідальності за таку поведінку дорослого. Звільнення неповнолітнього від тягаря почуття провини і спів відповідальності є дуже важливим для отримання від нього достовірної інформації. Перед тим, як приступити до самого допиту, слідчий, дізнавач також має чітко роз'яснити неповнолітньому, що він може не знати відповідей на всі запитання. Неповнолітній також може не зрозуміти питання. У такому разі, слід без побоювань сказати про це і ніхто не буде пред'являти жодних претензій до неповнолітнього.

Варто також домовитись про те, що неповнолітній може повідомити у будь-який час про втому, спрагу або інші потреби, а також бажання зробити перерву. На цьому етапі слідчий може скористатися допомогою психолога, який може роз'яснити відповідну інформації неповнолітньому, враховуючи її вік, психологічні особливості та обставини справи.

Практика показує, що встановлення контакту з неповнолітнім під час вступної фази та чітко роз'яснення, як буде відбуватись допит та яка роль неповнолітнього при цьому, дає можливість неповнолітньому відчувати себе у безпеці. Лише за таких умов неповнолітній надасть інформацію, яка необхідна слідству.

Загальні рекомендації, що сприяють налагодженню позитивного контакту з неповнолітнім:

- якнайчастіше звертайтеся до неповнолітнього на її ім'я;
- намагайтеся створити безпечну атмосферу, виявляючи своє добре ставлення до неповнолітнього;
- говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовуйте просту, зрозумілу для неповнолітнього мову;
- висловлюйте свою зацікавленість до неповнолітнього жестом (хитання голови) або інтонацією;
- переконайте неповнолітнього, що він є партнером у розмові, скажіть, що те, що він розповідає, є важливим;
- підтримуйте відповідний зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостереження за неповнолітнім;
- переривайте розповідь неповнолітнього лише тоді, коли це є вкрай необхідно;
- перепитайте неповнолітнього, якщо не зрозумієте його висловлювань;
- якщо неповнолітній довгий час не відповідатиме на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;
- гідно оцініть зусилля неповнолітнього, який дає покази, але не хваліть за конкретні відповіді, не обіцяйте винагороди та взагалі не давайте обіцянок (накшталт, «ми його обов'язково покараємо», «все буде добре»);
- скажіть неповнолітньому, якщо виникає така потреба, що ви усвідомлюєте, що він/вона відчуває занепокоєння, і підкресліть небезпідставність його/її почуттів;
- коли ви намагаєтесь, щоб неповнолітній розповів про себе, покажіть готовність відкрити частину свого приватного життя, щоб стати для неповнолітнього реальною, ближчою дитиною.

Слід уникати таких помилок:

- не порушуйте фізичного простору неповнолітнього, залишайтеся на безпечній для нього відстані;
- не підганяйте неповнолітнього, дайте час на те, щоб обдумати свої відповіді;
- не оцінюйте неповнолітнього та його висловлювання;
- не реагуйте здивуванням на висловлювання неповнолітнього, навіть якщо вони вас шокують;
- не коментуйте описаних неповнолітнім ситуацій, згідно з уявленнями дорослих;
- не змушуйте неповнолітнього до відповіді, говорячи, що він повинен щось знати чи пам'ятати;
- не давайте неповнолітньому обіцянок, яких ви не можете виконати;
- не питайте у неповнолітнього, який є потрепілим, чи злочинець повинен бути покараним і яким чином;
- не оцінюйте близьких неповнолітньому осіб;
- не впадайте в паніку, якщо неповнолітній виражає свої негативні емоції, в таку випадку не варто казати «не плач», «не нервуй».

Фаза вільної розповіді

На цьому етапі неповнолітній має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі. Дана фаза дає відповідний напрямок запитанням, які ставитимуться під час наступної фази допиту. Важливо ініціювати фазу вільної розповіді таким чином, щоб неповнолітній знав, чого саме від нього очікує слідчий. Наприклад: «Розкажи мені що трапилось, мені важливо почути твою версію», «Розкажи все, що пам'ятаєш, усе, що є важливим».

Неповнолітній, який розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо він відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти, уточнювати висловлювання або їх корегувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладення подій, заважати ходові думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів.

Якщо у неповнолітнього виникають труднощі з тим, щоб почати вільну розповідь, слідчий, дізнавач має полегшити початок

розповіді допоміжними запитаннями. Можна запитати неповнолітнього про вигляд місця події і лише після цього – про те, що у цьому місці сталося.

Варто спробувати викликати у неповнолітнього сліди пам'яті, пов'язані з різними чуттєвими враженнями. Сліди пам'яті складаються з багатьох елементів, які накладаються один на одного та закодовуються різними чуттями. За допомогою слідів пам'яті різних чуттів можна довести до повного відтворення подій, що сталися. Досвід показує, що спогад про місце полегшує відтворення ходу події шляхом запуску в рух спогадів і водночас дозволяє подолати невпевненість, типову для початкової фази розповіді.

Якщо неповнолітній під час вільної розповіді перериває свою розповідь, необхідно дати йому час подумати. Якщо перерва триває занадто довго, слідчий має заохотити неповнолітнього до продовження розповіді, при цьому може використати ключові слова, які говорив неповнолітній.

Під час вільного викладу подій важливо спостерігати за невербальними реакціями неповнолітнього – звертати увагу на те, про що він розповідає вільніше, а на що реагує уповільненням, напругою, тривогою. Варто звертати увагу на специфічні слова, назви, імена, тощо, які використовує неповнолітній та на наступній фазі – фазі детальних запитань – уточнити їх значення.

Фаза детальних запитань

Метою слідчого, який проводить допит, на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого неповнолітнім під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин справи. Слідчий має подбати про те, щоб перехід до наступної фази допиту відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння у дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Слідчий має пам'ятати, що цей етап допиту повинен мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітнього.

Варто пояснити, що слідчий хоче дізнатися більше про подію, а тому має поставити декілька питань. Можна ставити питання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного. Слід звертати увагу на те, що коли ми ставимо значуще для неповнолітнього питання, її мовлення уповільнюється.

Слідчий може використовувати наступні ***техніки активного слухання:***

- різні типи питань (відкриті/закриті);
- парафраз, переказ ключової інформації, яку повідомив неповнолітній з використанням ключових слів неповнолітнього;
- резюмування (воно може бути проміжним та фіналізуючим).

Починати задавати питання слід з відкритих питань, тобто питань, на які неповнолітній має дати розгорнуту відповідь. Відкриті питання не дають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите питання дозволяє неповнолітньому дати вільну від впливу відповідь, яка формулюватиметься на підставі власних слідів пам'яті. На початку фази детальних питань рекомендуються такі відкриті питання: *«Що ще ти пам'ятаєш про подію? Що ще сталося?»*. Старайтеся ставити якомога більше відкритих питань, це дозволяє отримати більш достовірні відповіді.

Слід докласти зусиль, щоб інформацію, яка стосується подробиць, також здобувати за допомогою відкритих питань. Наприклад: *«Як ти опинився біля магазину?», «Чи хтось ще був із тобою у квартирі?» У що Х. був одягнутий?»*. Такі питання полегшують неповнолітнім згадувати інформацію, однак **варто буди дуже пильним і не задавати навідні питання** (питання, які місять у собі відповідь). Наприклад, замість питати *«Машина була білого чи чорного кольору?»*, треба запитати *«Якого кольору була машина?»*.

Те, чи неповнолітній піддається навіюванню, що міститься в питанні, не залежить лише від віку неповнолітнього, але також і від її індивідуальних особливостей, зокрема почуття захищеності та доброго ставлення близьких людей, впевненості у собі та самооцінки. Пам'ятаючи про це, слідчий має створювати умови, що сприятимуть подоланню невпевненості, недовіри, занепокоєння дитини.

Результати досліджень показують, що діти легше відповідають на питання, які починаються з **«хто»**, **«де»**, **«як»**. Питання, які починають з **«коли»** виникають більше труднощів. Питання, які починають з **«чому»**, є найважчими, тому що вимагають здатності причинно-наслідкового мислення та вміння об'єктивного сприйняття світу, розуміння мотивів поведінки інших людей, розвинутих мовних вмінь, отож, відповісти на таке питання не всім під силу. Окрім того, питання, які починають з **«чому»**,

можуть викликати почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку, тому таких питань варто уникати взагалі.

Задаючи деталізуючі питання дитині, можна слідувати схемі, яка наведена нижче. Починаючи з питань, які починаючи з *«де?»*, *потім «коли?»*, *надалі «як?»*, *і закінчуючи «хто?»*, при цьому не задавати питання, які починаються з *«чому?»*.

Варто звернути увагу на те, що на етапі детальних запитань спочатку зосереджуються на інформації, яку надає неповнолітній, і лише згодом – на даних отриманих з інших джерел. Деталізувати певну інформацію можна за допомогою *закритих питань, відповідь на які передбачається «так» або «ні»*.

Важливою складовою є **резюмування** слідчим, дізнавачем того, про що розповіла дитина. Це надасть можливість впорядкувати інформацію, перевірити, чи правильно слідчий зрозумів те, про що розповів неповнолітній. Резюмування може бути проміжним (наприклад, по кожному епізоду) та фіналізуючим.

Слова, побудова питань і процес їх задавання слід підбирати з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітнього. Особливо це стосується тих *питань, які є предметом доказування*, а саме:

- (1) питання про час події;
- (2) питання про місце події;
- (3) питання про кількість, багатократність подій;
- (4) питання про порушника/співучасника/потерпілого.

Рекомендації стосовно способу формулювання питань дітям під час проведення допиту:

Бажана поведінка:

- звертайтеся до неповнолітнього спокійним тоном, уникаючи емоцій, незалежно від змісту питання;
- говоріть повільно;
- спостерігайте за тим, чи неповнолітній вас розуміє;
- починайте з легших, необтяжливих питань, поступово підвищуючи їх складність;
- звертайте увагу на те, щоб одне питання містило в собі лише одну тему, яка вимагає пояснення;
- дайте неповнолітньому час замислитися над відповіддю;
- використовуйте прості граматичні конструкції;

- ставте короткі питання, максимально на два-три слова довші за речення, яке вживає неповнолітній;
- використовуйте в питаннях активний стан дієслова, уникайте пасивного стану;
- використовуйте власні назви та імена, уникайте займенників;
- з'ясуйте з неповнолітнім значення використовуваних нею виразів;
- у питаннях використовуйте вирази, які вживав неповнолітній (парафраз з використанням ключових слів);
- перед тим як поставити неповнолітньому питання, яке вимагає особливих знань, переконайтеся чи ці знання є достатніми для того, щоб дати відповідь.

Небажана поведінка:

- не перескакуйте з теми на тему;
- не ставте одночасно більше одного питання;
- уникайте жестикуляції та інтенсивної міміки;
- не вживайте заперечень;
- уникайте незрозумілих багатозначних виразів («ці речі», «така поведінка»);
- уникайте абстрактних, узагальнюючих термінів та назв на користь більш конкретних виразів (замість «тварина або зброя», скажіть «собака або пістолет»);
- уникайте виразів, які замінюють своє значення залежно від місця й часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»);
- працюючи з неповнолітніми дошкільного віку, уникайте термінів, які описують співвідношення («більше», «менше», «швидше»).

Важливо наприкінці допиту, запитати чи бажає неповнолітній щось додати.

Заклучна фаза:

Під час заключної фази (якщо допит було проведено з урахуванням зазначених рекомендацій), у неповнолітнього, як правило, спостерігається повне розслаблення. Однак, буває і так, що неповнолітній після дачі показань є нервовим, неспокійним з огляду на наслідки своїх висловлювань, їхню оцінку та свою роль у

наступних стадіях кримінального провадження. Слід дати їй час заспокоїтися, показати, що емоції неповнолітнього є зрозумілими, похвалити за співпрацю, навіть якщо показання не містили суттєвої для даної справи інформації.

Рекомендується запитати неповнолітнього, як він/вона себе почуває після допиту та чи є якісь побоювання. Після цього варто здійснити спробу їх з'ясувати. Якщо передбачається участь неповнолітнього в інших слідчих (розшукових) діях, слід про це попередити неповнолітнього і пояснити якою буде їх мета. Наприкінці слід поговорити з неповнолітнім на нейтральні, емоційно-необтяжливі теми щоб знизити рівень напруги у неповнолітнього.

Пам'ятайте, заключна фаза є важливою для захисту психіки неповнолітнього.

Переваги врахування слідчим вищезазначених рекомендацій:

- забезпечення дотримання прав та інтересів неповнолітнього під час його участі у кримінальному провадженні незалежно від процесуального статусу;
- дотримання міжнародних стандартів та принципів щодо проведення допиту за участю неповнолітнього;
- проведення допиту «дружнього до дитини», з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітнього та Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей;
- формування у неповнолітнього відчуття, що слідчий – «безпечний дорослий»;
- отримання повної інформації від неповнолітнього про обставини справи;
- формування у неповнолітнього розуміння безпечного середовища, не дивлячись на ситуацію, в якій опинився неповнолітній.

2.8. Фіксація допиту

По завершенню допиту дитини слідчий складає протокол, який мають підписати усі особи, які приймали участь у допиті.

Протокол допиту дитини має відповідати положенням ст. 104 КПК України. Дуже важливим вказувати у протоколі ту термінологію, яку використовував неповнолітній під час допиту.

Слідчий має пам'ятати:

- протоколи допиту неповнолітнього має правдиво і детально відобразити хід процесуальної дії;
- необхідно фіксувати як висловлювання неповнолітнього, так і невербальну комунікацію (зміни пози, симптоми рухової тривоги, вегетативні реакції, такі як почервоніння обличчя, тремтіння рук тощо);
- у випадку допиту неповнолітніх дошкільного та молодшого шкільного віку рекомендується нотування в протоколі не лише відповідей неповнолітнього, але також запитань з точним відтворенням їх формулювання. Серйозною помилкою є записування в протокол короткого переказу свідчень неповнолітнього.

Окрім цього, допит неповнолітнього може бути проведений за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, що відповідає положенням ст. 107, ч. 5 ст. 224 КПК України. Варто зазначити, що застосування відеозапису є вкрай важливим, оскільки, як правило, саме під час першого допиту неповнолітній дає правдиві свідчення. В подальшому його покази можуть змінюватись в силу різних обставин: вплив оточуючих, час, витіснення негативних спогадів з пам'яті, тощо. Окрім цього, відеозапис допиту неповнолітнього може також стати предметом аналізу з боку судових експертів, якщо у справі буде назначена комплексна психолого-психіатрична експертиза. Відео дасть можливість зафіксувати емоції, з якими неповнолітній надавав покази, що також може бути предметом дослідження судовими експертами.

Плануючи запис допиту неповнолітнього на відео, слід пам'ятати про відповідне розташування камери, щоб вона могла зафіксувати не лише розповідь неповнолітнього, але й самого неповнолітнього, а технічні параметри камери дозволяли реєструвати не тільки рухові реакції, але також міміку, вегетативні симптоми, які є важливими показниками достовірності свідчень.

Застосування відеозапису потребує додаткової підготовки та, насамперед, чіткого роз'яснення неповнолітньому та законному представникові про її важливість та необхідність, а також

роз'яснення того, що відео не буде розповсюджено, а доступ до нього матиме обмежене коло осіб. Якщо допит проводиться у «зеленій кімнаті» або центрі «Барнахус», то відеозапис відбувається автоматично, а самі камери розташовані таким чином, що не відволікають увагу дитини та дають можливість зосередитись на дачі показів, що у цілому буде полегшувати проведення допиту неповнолітнього.

Контрольні запитання до другого розділу:

1. Які є переваги залучення психолога до проведення допиту дитини?
2. Якими якостями має володіти слідчий/дознавач, щоб дитина сприймала поліцейського, як «безпечного дорослого»?
3. У чому є ризики залучення педагога до проведення допиту дитини?
4. Які переваги того, що допит дитини буде фіксуватись на відео? Фіксація допиту на відеоносій покращить досудове розслідування кримінального провадження?
5. Чому важливо для слідчого/дознавача знати вікові та психологічні особливості дитини? Чи допомагають ці знання у налагодженні взаємодії з дитиною, яку є необхідність допитати.

3. РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Особливості проведення допиту дитини відповідно до Типового Закону про правосуддя неповнолітніх

Досліджуючи питання проведення допиту неповнолітніх, доцільним є першочергово зупинитись на положеннях Типового закону, як кращої практики, що може бути імплементована у національне законодавство України. Типовий закон був розроблений у 2014 році експертною групою Управління ООН з наркотиків і злочинності.

Так, *ст. 28 Типового закону* регламентує особливості проведення допиту дитини працівниками поліції [прокуратури] та закріплює наступні стандарти:

1. Тільки офіцери поліції [співробітники правоохоронних органів], [слідчі], [дознавачі], [прокурори], які отримали спеціальну підготовку по роботі з неповнолітніми, можуть допитувати дитину в зв'язку з передбачуваним правопорушенням.

2. Жодна дитина не може бути підданий примусовому опитуванню або допиту.

3. Не можна примушувати дитину давати показання або визнати свою провину. Будь-яке визнання, отримане насильницьким чином, не може розглядатися в якості допустимого доказу і використовуватися проти дитини в суді у справах неповнолітніх [ювенальної суді] [суді у справах молоді].

4. При визначенні того, чи було визнання дитини примусовим, суд повинен брати до уваги вік і розвиток дитини, будь-яке використання сили, тривалість допитів, використання заохочень і інші обставини, які суд визнає значимими.

5. При проведенні допиту офіцери поліції [співробітники правоохоронних органів], [слідчі], [дознавачі], [прокурори] повинні враховувати вік, зрілість і особисті якості дитини і передбачити достатні перерви.

6. Забороняється проводити допити дитини до 8 години ранку і після 10 години вечора.

7. У певний час дитина повинна отримувати їжу і питво [не рідше ніж раз на чотири години протягом дня].

8. Дитина має бути забезпечена санітарними умовами, включаючи туалет і душ (умивальник).

3.2. Протокол допиту дитини Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини (NICHD)

Переглянутий протокол процесуального опитування (версія 2014) добре зарекомендував себе за кордоном та активно використовується на практиці. Протокол має наступну структуру:

А. Вступ

Мене звати [ім'я]. Сьогодні [вказати дату] і зараз [вказати час]. Я проводжу опитування [ім'я дитини] у [назва місця].

Перевірте, чи ввімкнено режим відеозапису.

Привіт, [ім'я дитини], радий/рада сьогодні з тобою зустрітися. Як твої справи?

Мене звати [ім'я], а моя робота – розмовляти з дітьми про різні речі, які з ними стаються. Бачиш, у нас тут є відеокамера. Вона запише нашу розмову, щоб у мене була змога запам'ятати все, що ти мені розкажеш. Іноді я забуваю різні речі, а відеозапис дозволить мені слухати тебе, але не записувати кожне слово.

Під час вступної частини доцільно продемонструвати доброзичливе ставлення:

Тобі зручно?

Що я можу зробити, щоб тобі було ще зручніше?

В. Налagodження відносин і практикування навичок розповіді

В.1 А зараз, [ім'я дитини], хочу ближче познайомитися з тобою. Розкажи, чим тобі подобається займатися.

Почекайте, поки дитина дасть відповідь.

Якщо дитина відповідає, висловіть їй подяку та підтримку.

Дякую за те, що ділишся зі мною, це допомагає мені краще пізнати тебе. Мені приємно, що я починаю більше знати про тебе.

Якщо вважаєте, що дитина вже має безпосередньо переходити до практикування навичок розповіді, переходьте до пункту В.3.

Якщо дитина не відповідає, відповідає стисло або затинається, можете сказати: Я розумію, що ми зустрілися вперше, але мені дійсно хочеться познайомитися з тобою. Мені приємно, що я можу з тобою сьогодні поговорити, [ім'я дитини].

Перейдіть до п. В.2, якщо вважаєте, що потрібні додаткові зусилля для побудови відносин.

Якщо дитина подає сигнали, що свідчать про ухиляння або спротив (наприклад, уникає зорового контакту), відразу ж займіться цією проблемою:

[Ім'я дитини], я хочу бачити твої очі. [Ім'я дитини], сядь ближче до мене.

[Ім'я дитини], бачу, що ти [плачеш, мовчазний/мовчазна], розкажи мені, в чому річ, і я тобі допоможу. [Ім'я дитини], дякую, що дозволяєш мені вислухати тебе. Розкажи, будь ласка, про те, що ти зараз переживаєш.

В.2 Я дійсно хочу ближче познайомитися з тобою, [ім'я дитини]. Розкажи мені, чим тобі подобається займатися в школі, під час перерви, після школи.

Дочекайтеся відповіді

Якщо дитина продовжує ухилятися або чинити спротив:

Запропонуйте дитині поговорити на нейтральну тему, вибрану ще до початку опитування (наприклад, можна заздалегідь попросити одного з батьків чи опікуна розповісти про те, чим подобається займатися дитині):

Мені розповідали, що тобі подобається [назва діяльності, хобі]. Розкажи мені про [назва діяльності, хобі].

Запитайте про якісь відмітні речі (наприклад, предмети одягу):

Бачу, ти носиш [особливий предмет одягу, наприклад, футболку з атрибутикою футбольного клубу]. Розкажи мені про [цей предмет].

Дайте дитині можливість щось намалювати (Див. Додаток 1, «Додаток про побудову відносин за допомогою малювання»): [Ім'я дитини], може, ти хочеш намалювати щось [те, чим ти любиш займатися, чи щось веселе, що було у твоєму житті]? Ось для тебе олівці та папір.

В.3 А тепер, [ім'я дитини], розкажи мені більше про [вид діяльності, про який дитина вже згадала].

Уникайте телепередач, відео або фентезі. Дочекайтеся відповіді.

В.4 [Ім'я дитини], розкажи про щось веселе, що було у твоєму житті [у школі, дитячому садку]?

В.5 Розкажи мені про [щось таке, про що дитина вже згадала]. Ставте запитання на різні теми; одне з таких запитань має стосуватися внутрішнього виміру: думок, почуттів, відчуттів або емоцій.

В.6 Ти мені розказав/розказала про [щасливі, приємні, веселі речі], які були у твоєму житті. А тепер розкажи про щось неприємне, що з тобою бувало [у школі, у дитсадку].

Увага! Не згадуйте місця, де могло статися стверджуване насильство.

В.7 Розкажи, будь ласка, про [щось таке, про що дитина вже згадала]. Ставте різні запитання, щоб отримати більше інформації з широкого кола питань; одне з них повинно стосуватися внутрішнього виміру: думок, почуттів, відчуттів або емоцій.

Якщо дитина ділиться тривожною інформацією, обговоріть її стисло, супроводжуючи це репліками з висловленням підтримки. Можливо, вам буде потрібно перевірити, чи розповідала дитина про це комусь раніше:

Ти мені розповів/розповіла про [цей неприємний інцидент]. Ти вже говорив/говорила про це комусь із дорослих?

Якщо дитина каже «ні», скажіть: Чи хочеш ти, щоб я тобі в цьому допоміг/допомогла?

В.8 [Ім'я дитини], ти розказав/розказала мені про [вже описану приємну подію] та про [вже описану неприємну подію], поділився/поділилася зі мною своїми [емоціями, думками] (якщо це дійсно відбулося). Дякую тобі за те, що ти зі мною цим ділишся. Важливо, щоб ти знав/знала: ти можеш розмовляти зі мною про все, що завгодно – і про добре, й про погане.

С. Пояснення та практичне закріплення базових правил

Ці запитання адаптуйте відповідно до рівня розвитку дитини.

С.1 [Ім'я дитини], мені цікаво з тобою розмовляти й сьогодні я ставитиму тобі найрізноманітніші запитання.

Якщо я запитаю в тебе про речі, яких ти не розумієш, просто скажи: «[Ім'я інтерв'юера], я цього не розумію». Гаразд, [ім'я дитини]?

Пуза

Якщо я не зрозумію того, про що ти говориш, тоді я попрошу тебе пояснити це.

Пауза

Якщо я запитаю про щось, а ти не знатимеш відповіді, просто скажи: «Не знаю». Отже, [ім'я дитини], якщо я спитаю тебе, [наприклад, що я їв/їла сьогодні на сніданок], що ти відповіси?

Дочекайтеся відповіді

Якщо дитина відповідає «не знаю», скажіть: Правильно. Ти ж, [ім'я дитини], справді цього не знаєш, хіба не так?

Якщо дитина намагається здогадатися, скажіть: Ні, [ім'я дитини], ти ж мене не знаєш [або тебе зі мною не було, коли я сьогодні снідав/снідала], а отже ти цього не знаєш. Якщо ти не знаєш відповіді, не намагайся здогадатися, просто скажи «не знаю».

Пауза

Але якщо ти справді щось знаєш або пам'ятаєш, дуже важливо, щоб ти мені про це розказав/розказала, гаразд, [ім'я дитини]?

С.2 А якщо я скажу щось, що не є правда, ти маєш теж мені про це сказати. Гаразд, [ім'я дитини]?

Дочекайтеся відповіді

Отже, якщо я скажу, що ти дівчинка й тобі 2 роки [під час інтерв'ювання 5-річного хлопчика], що ти мені відповіси?

Якщо дитина лише заперечує ваші слова, а сама вас не виправляє, скажіть: Що ти скажеш, якщо я помилюся й назву тебе 2-річною дівчинкою [під час інтерв'ювання 5-річного хлопчика тощо]?

Дочекайтеся відповіді

Дайте дитині позитивне підкріплення, якщо вона дає правильну відповідь: Правильно, [ім'я дитини]. Тепер ти знаєш: якщо я зроблю помилку або скажу щось, що є неправда, маєш мені про це сказати.

Пауза

Виправте неправильну відповідь: Ні, [ім'я дитини], тобі не [неправильний вік], тобі [справжній вік]. Отже, якщо я скажу, що ти [неправильна стать], що ти відповіси?

Дайте дитині позитивне підкріплення за правильну відповідь, виправте неправильну відповідь і зробіть цю вправу ще раз:

Отже, якщо я скажу, що ти зараз стоїш, що ти відповіси?

Дочекайтеся відповіді

Гаразд.

[Ім'я дитини], тепер ти розумієш: якщо я скажу щось неправильне, тобі потрібно виправити мене та сказати мені, як буде правильно.

С.3 Говорити з [дітьми, підлітками] про те, що з ними сталося, – це частина моєї роботи. Я зустрічаюся з багатьма [дітьми, підлітками], і вони розповідають мені правду про ті речі, які з ними стаються. [Ім'я дитини], дуже важливо, щоб ти розповів/розповіла мені сьогодні правду про те, що сталося з тобою.

Д. Подальше налагодження відносин та тренування епізодичної пам'яті

Визначте до початку опитування якусь нещодавню подію, нетривалу, позитивну та значущу, у якій ця дитина брала активну участь. Якщо можливо, виберіть подію, яка сталася приблизно тоді ж, коли й акт насильства, про який стверджується або щодо якого існують підозри. Якщо стверджуваний акт насильства стався в якийсь особливий день або під час особливої події, запитайте про іншу подію.

Радий/рада зустрітися з тобою сьогодні, [ім'я дитини], і хочу познайомитися з тобою ще ближче.

Д.1 Головне запитання

Кілька [днів, тижнів] тому було [свято, день народження, інша подія]. Розкажи мені про все, що відбувалося [під час цієї події], з самого початку й до кінця, якомога докладніше.

Якщо така подія не була визначена заздалегідь, запитайте: Чи були в тебе останнім часом цікаві події, може, ти кудись ходив/ходила чи їздив/їздила, а може, був/була на дні народження?

Якщо дитині не вдається пригадати відповідну подію, скажіть: Отже, розкажи мені про все, що сталося [вчора, сьогодні] відтоді, як ти прокинувся/прокинулась.

Д.2 Додаткові запитання

Повторіть назву найпершої дії, з якої почалася відповідна подія. А потім запитайте:

А що сталося потім, [ім'я дитини]?

Під час цієї частини опитування ставте це запитання так часто, як це потрібно, доки не отримаєте повну розповідь про подію.

Дякую тобі, [ім'я дитини], ти мені стільки всього розповів/розповіла (якщо це дійсно так). Я хочу поставити тобі ще кілька запитань про те, що ти щойно мені розповів/розповіла.

D.3 Спонукальні пропозиції, що стосуються певного часу

Спробуйте вжити три спонукальні пропозиції, що стосуються певного часу, можливо адаптувавши кількість і тип речень до здібностей та реакцій дитини.

[Ім'я дитини], я хочу, щоб ти мені розповів/розповіла усе про [цю подію].

Будь ласка, розкажи мені про все, що сталося з моменту [діяльності, про яку згадала дитина] до моменту [наступного виду діяльності].

Якщо дитина має проблеми з розумінням обмежених відрізків часу, тоді скажіть:

Розкажи мені, будь ласка, про все, що сталося з моменту, коли почалося [назва виду діяльності, про яку згадала дитина].

Дякую тобі, [ім'я дитини], за те, що ти про це розповідаєш. Ти говориш/висловлюєшся дуже чітко, і тому мені легко зрозуміти, про що ти говориш.

D.4 Навідні пропозиції

Спробуйте зробити три навідні пропозиції, але можете адаптувати їхню кількість залежно від здібностей та реакцій дитини. Також зосереджуйтеся на думках і почуттях.

Навідні запрошення можуть застосовуватися в одному з двох форматів:

Розкажи більше про [вид діяльності, річ, думку, почуття].

Раніше ти розповідав/розповідала про [вид діяльності, річ, думку, почуття]. Розкажи мені більше про це.

D.5 [Ім'я дитини], дякую тобі за те, що ти мені розповів/розповіла про [назва події]. Під час нашої розмови сьогодні дуже важливо, щоб ти розповів/розповіла мені все про ті речі, які насправді сталися з тобою.

D.6 [Ім'я дитини], як ти зараз почуваєшся?

Е. Основний етап

E.1 Перехід до основних питань

Увага! Якщо дитина чинить чіткий вербальний спротив, але ні в чому не заперечує насильства, перейдіть до розділу Е.1.а («підтримка в подоланні явної відмови») і працюйте, щоб подолати спротив, не застосовуючи додаткових перехідних підказок.

Отже, зараз ми вже трішки краще познайомилися одне з одним, і я хочу поговорити про те, чому [ти або я] сьогодні тут.

На будь-якому етапі опитування, якщо дитина повідомляє про злочин, переходьте до розділу Е.2.

Якщо дитина говорить про події, які не стосуються справи, скажіть: [Ім'я дитини], я чую все, що ти мені говориш. Якщо хочеш, можемо поговорити про це пізніше. Але саме зараз я хочу довідатися про інші речі, які, можливо, сталися з тобою.

1. Я розумію, що щось могло з тобою трапитися. Розкажи про все, що сталося, із самого початку й до кінця.

2. Я вже казав/казала тобі: моя робота – розмовляти з дітьми про те, що з ними, можливо, сталося. Дуже важливо, щоб ти розповів/розповіла мені про те, чому, на твою думку, [твоя мама, тато, бабуся] [привели тебе сюди сьогодні, я прийшов/прийшла до тебе сьогодні поговорити].

3. Якщо дитина не повідомляє ні про що, ухиляється або чинить спротив, ви можете вжити загальні речення на підтримку дитини, які не стосуються особисто її та в яких не згадується насильство:

4. Мене повідомили, що ти розмовляв/розмовляла з [лікарем, учителем, соціальним працівником, іншим фахівцем] у [місце, час]. Розкажи мені, будь ласка, про що ти з ним говорив/говорила.

5. Я [бачив/бачила, чув/чула] що в тебе є/були [зафіксовані травми, подряпини] на [частина тіла]. Розкажи мені все про [це].

6. [Ім'я дитини], чи трапилося з тобою щось в [місце, час стверджуваного інциденту]?

Якщо дитина не повідомляє нічого, ухиляється або чинить спротив, ви можете застосувати деякі з речень на підтримку дитини, викладених вище (а–с) або ж одне з речень нижче, де говориться вже конкретно про дитину, але все ще не згадується насильство:

7. [Ім'я дитини], може, тобі хтось дошкуляв?

8. [Ім'я дитини], може, хтось зробив тобі щось таке, що, як ти вважаєш, було неправильне?

9. [Ім'я дитини], чи хтось [стисло повідомте про твердження або підозри, не називаючи імен стверджуваних кривдників і не заглиблюючись у деталі]?

Якщо дитина нічого не повідомляє, але ухиляється або чинить спротив, і при цьому існують незалежні докази на підтвердження підозри, ви можете застосувати вислови підтримки, наведені вище (a–f) або одне з речень нижче.

10. [Ім'я дитини], скільки я розумію, [ти, хтось] [повідомив/повідомила, бачив/бачила] [стисло повідомте про твердження або підозри, не називаючи імен стверджуваних кривдників і надто не заглиблюючись у деталі]. Я хочу з'ясувати, чи не трапилося, можливо, чогось із тобою.

Е.1.а Вислови підтримки, які допомагають подолати явну відмову.

Якщо дитина має чітко виражені труднощі або відмовляється надати інформацію, проте не заперечила насильства, ви можете застосувати вищевказані вислови підтримки (a–k) та наведені речення для подолання явної відмови від співпраці:

р. Якщо дитина каже, що вона занепокоєна чимось конкретним, і ви можете дати їй правдиві запевнення: Не хвилюйся, я [не розповім іншим дітям/зроблю все, щоб ти не запізнився/запізнилася на автобус].

q. Розповідати чи ні – вибрати тобі, і я сприйму твій вибір.

Якщо в будь-який момент часу, під час дослідження того, чи дійсно могло статися насильство, ви дійдете висновку про те, що дитина чинить спротив або відмовляється від співробітництва, і що додаткова зустріч покращить налагодження відносин із нею, завершіть опитування та заплануйте ще одне (Додаток 2). Якщо ви хочете завершити опитування, перейдіть до розділу G.

Е.2 Розслідування інцидентів

Під час усієї основної частини опитування важливо зберігати та покращувати відносини, встановлені з дитиною, повторювати вислови на її підтримку та реагувати на прояви комплексів, стресу та конфліктів.

Е.2.а Пропозиції вільних спогадів

10.а. Пропозиція першої розповіді про інциденти.

Якщо дитина згадує про конкретний інцидент:

[Ім'я дитини], ти мені сказав/сказала, що [стисло повторіть зміст повідомлення дитини]. Розкажи про все від самого початку й до кінця.

Якщо дитина згадує про кілька інцидентів:

[Ім'я дитини], ти мені розповів/розповіла, що [стисло повторіть зміст повідомлення дитини]. Розкажи мені все про [останній/перший/конкретний інцидент/інцидент у такому місці/у такий час] від самого початку й до кінця.

Якщо дитина надає загальний опис і вам не вдається встановити кількість інцидентів: [Ім'я дитини], ти кажеш, що [стисло повторіть зміст повідомлення дитини]. Це трапилося тільки один раз чи кілька разів? Залежно від відповіді, запропонуйте дитині розказати першу розповідь (10.a).

Якщо опис і далі загальний, скажіть:

[Ім'я дитини], ти розповів/розповіла мені про те, що [стисло повторіть зміст загального опису]. Розкажи про все від самого початку й до кінця.

10.b. Додаткові запитання

Повторіть опис дитиною тієї дії/випадку, з яких почалася подія. Після того запитайте:

А що сталося потім?

Ставте це запитання так часто, як це потрібно, доки не отримаєте повного опису стверджуваного інциденту.

10.c. Спонукальні пропозиції, що стосуються певного часу

Ти багато мені всього розповів/розповіла і допоміг/допомогла мені зрозуміти, що сталося. А тепер, [ім'я дитини], хочу додатково тебе запитати про [назвіть інцидент].

[Ім'я дитини], згадай той час [день, ніч] та розкажи мені все, що сталося з моменту [дія, про яку згадала дитина] до моменту [наступна дія, про яку згадала дитина].

Ви можете ставити це запитання так часто, як потрібно, щоб пропрацювати всі складники інциденту.

10.d. Навідні пропозиції

Навідні пропозиції можуть бути двох форматів:

- Розкажи мені більше про [дію, предмет, почуття, думку].

- [Ім'я дитини], ти згадав/згадала про [дію, предмет, почуття, думку]. Розкажи мені більше про це.

Повторюйте це запитання так часто, як потрібно, впродовж усієї цієї частини опитування.

Увага! Пропозиції згадати про події у вільній формі потрібно зробити до переходу до закритих запитань.

Е.2.б Навідні запитання

Якщо після вичерпного застосування відкритих запитань деяких ключових деталей бракує або вони залишилися нез'ясованими, поставте навідні запитання.

11. [Ім'я дитини], ти розповів/розповіла про [дію, предмет, почуття, думку]. [Як, коли, де, хто, що, який, скільки, що ти маєш на увазі]?

Важливо щоразу, де це можливо, поєднувати відкриті й навідні запитання.

Розкажи мені більше про це.

Е.2.с Розслідування кількох інцидентів

Якщо, відповідаючи на запитання 10а–11, дитина згадує про один інцидент:

12. [Ім'я дитини], те, про що ти мені розповів/розповіла, трапилося з тобою один раз чи більше ніж раз?

Якщо дитина сказала, що такі інциденти траплялися з нею більше ніж раз, поверніться до запитання 10.а та дослідіть додаткові інциденти. Часто краще досліджувати останній або перший інцидент чи такий, що найбільше запам'ятався.

Е.2.д Перерва

[Ім'я дитини], тепер мені треба переконатися, що я зрозумів/зрозуміла все, про що ти мені розповів/розповіла та поміркувати над тим, чи маю ще про щось тебе запитати. Мені потрібні кілька хвилин, щоб поміркувати про те, що ти мені розповів/розповіла/продивитися свої нотатки.

Під час перерви перегляньте отриману інформацію, перевірте, чи не вистачає якоїсь інформації, розплануйте кінець опитування. Обов'язково сформулюйте на письмі запитання з альтернативними відповідями та розгляньте можливість замінити їх відкритими або закритими навідними запитаннями.

Е.2.е Запитання з варіантами відповіді. Отримання інформації, про яку дитина не згадала.

Ви повинні ставити такі цілеспрямовані запитання, лише якщо вичерпали інші підходи, але усвідомлюєте нестачу якоїсь важливої з погляду криміналістики інформації. Дуже важливо

ставити запитання з варіантами відповідей у поєднанні з відкритими пропозиціями («Розкажи мені все про це»), де це можливо.

Якщо інцидентів кілька, варто зорієнтувати дитину щодо відповідного інциденту за допомогою її власних слів.

13. [Ім'я дитини], коли ти мені розповідав/розповідала про [окремий інцидент у конкретний час і місці], ти згадав/згадала [дію, предмет, почуття, думку]. [Чи робив, мали, мав, є] [подробиця, яку дитина має підтвердити або спростувати]? Приклад: Світланко, ти мені розповідала, що була на кухні з Тарасом, а чи були разом з тобою інші люди?

Коли це доцільно, додайте пропозицію:

Розкажи мені все про [дію, предмет, почуття, думку].

Перед тим, як переходити до наступного інциденту, переконайтеся, що отримали всю інформацію, якої не вистачало, про подробиці кожного окремого інциденту.

Ф. Відомості про те, чи повідомляла дитина про інцидент раніше

Ти мені сказав/сказала про те, чому ти прийшов/прийшла поговорити зі мною сьогодні. Ти дав/дала мені [чимало] інформації, і це мені справді допомогло зрозуміти, що сталося.

Якщо дитина згадала про те, що вона комусь вже розповідала про інцидент(и), можете їй сказати:

А тепер я хочу зрозуміти, як інші люди довідалися про [останній інцидент].

Якщо дитина не згадала про те, що комусь про це говорила, прозондуйте можливість такого зізнання та запитайте: Чи знає хтось іще про те, що сталося?

А потім розберіть сам процес зізнання, дізнайтеся про час розповіді, обставини, слухачів, можливе обговорення події та реакцію на зізнання з боку дитини та слухачів. Там, де це можливо, застосовуйте відкриті запитання.

Г. Завершення опитування: [Ім'я дитини], що ти збираєшся робити після того, як ми завершимо розмову? Поговоріть з дитиною протягом кількох хвилин на нейтральну тему.

Додаток 1. Додаток про побудову відносин за допомогою малювання

Якщо дитина не відповідає, виглядає стриманою, наляканою або позбавленою інтересу під час етапу встановлення відносин, ви можете висунути таку пропозицію:

[Ім'я дитини], чи не хочеш ти намалювати щось про те, чим ти любиш займатися?

[Ім'я дитини], чи не хочеш ти намалювати щось веселе, що з тобою траплялося?

Запропонуйте дитині чистий папір та прилади для малювання та дайте їй можливість малювати протягом кількох хвилин. Сядьте поруч із дитиною, посміхайтесь та заохочуйте її до розмови під час малювання.

Малюнок тлумачити не треба. Не оцінюйте те, що намалювала дитина, а звертайте увагу лише на словесну інформацію, яку надає дитина під час або після малювання, робіть це за допомогою відкритих пропозицій до діалогу.

Якщо дитина не розмовляє під час або після малювання, застосуйте відкриту пропозицію:

Розкажи мені, будь ласка, про свій малюнок.

Щойно дитина закінчить малювати, похваліть її:

Дуже гарно, [ім'я дитини]. Дякую тобі за цей малюнок.

Додаток 2. Якщо вам потрібне додаткове опитування

Додаткове опитування можна провести, якщо слідчий вважає, що під час наступної зустрічі можна буде встановити кращі відносини з дитиною й це дозволить краще зрозуміти, було чи не було скоєне насильство (перехідний етап). Інколи буває потрібно провести 2–3 опитування.

Загальні рекомендації щодо додаткових опитувань.

1. Заздалегідь зберіть додаткову інформацію про дитину із зовнішніх джерел, щоб покращити налагодження відносин із нею (наприклад, про її інтереси, можливі події, досвід участі в яких має дитина, іншу значущу інформацію).

2. Перед повторним опитуванням перегляньте інформацію, отриману під час попередньої бесіди, щоб оновити спогади про ваше спілкування з цією дитиною.

3. Залежно від самої дитини та від обставин, на початку можна лише стисло згадати про базові правила й не практикуватися знову в їх застосуванні.

4. Під час стадії налагодження відносин спробуйте згадати про друзів, інтереси дитини, важливі події або теми, що обговорювалися під час попередньої зустрічі/зустрічей.

5. На будь-якому етапі розмови, якщо дитина робить повідомлення або згадує про важливу інформацію, переходьте до основної частини опитування.

6. Загалом додаткове опитування повинно йти за структурою Протоколу з можливою адаптацією для посилянь на попередню бесіду метою розвитку? раніше встановлених відносин. Наприклад:

- Ти, можливо, пам'ятаєш, що [мене звать...].
- Сьогодні знову [в мене є відеокамера].
- Останнього разу, коли ми зустрічалися, ти мені сказав/сказала, що [наприклад, любиш грати у футбол].

7. Проведення опитування та рішення щодо його перебігу й перехідного етапу повинні бути визначені переліченими в Протоколі критеріями.

Додаток 3. Ненавідні методи надання підтримки

A. Звернення до дитини на ім'я

Звертайтеся особисто до дитини, називаючи її на ім'я.

Уникайте ласкавих звернень (сонечко, зайченятко тощо).

B. Встановлення відносин

- Вітання дитини

Радий/рада [зустрітися з тобою сьогодні, познайомитися з тобою, поговорити з тобою]. Мене звати,.

- Висловлення особистого інтересу до дитини

Я дійсно хочу дізнатися про [тебе, те, що трапилося з тобою].

Сьогодні ми зустрілися вперше, і для мене важливо познайомитися з тобою ближче.

- Невеликі прояви доброзичливості

Тобі холодно?

Зараз я покажу тобі, де тут туалет. Ось склянка води для тебе.

Якщо хочеш, можеш подивитися відеокамеру. Хочеш, зробимо коротку перерву?

C. Позитивне підкріплення

- Позитивне підкріплення поведінки

Уникайте оцінювання («ти дуже добре про це розповів/розповіла») та асоціювання позитивного підкріплення з

певним змістом («Дякую за те, що розповів/розповіла про свого батька»)

Ти чітко це описуєш.

Ти надаєш багато подробиць, і це важливо. Ти дійсно допомагаєш мені це зрозуміти, дякую. Ти мене виправив/виправила, і це важливо.

Розумію, про що ти говориш.

- Подяка та похвала

Хочу подякувати тобі за допомогу.

Я дійсно вдячний/вдячна тобі за те, що ти поговорив/поговорила зі мною.

Дякую тобі за те, що ти з усієї сили намагався/намагалася згадати, що сталося, й розповісти мені. Дякую, що поділився/поділилася цим зі мною.

- Повага до рішень дитини

Розповідати чи не розповідати мені про це – твій добровільний вибір, а моя робота – дозволити тобі зробити цей вибір.

D. Спирання на відносини

- Міркування щодо відносин:

Ти багато мені про себе розповів/розповіла, і мені здається, що я знаю тебе краще. Тепер ми знаємо одне одного краще, а отже ти можеш поділитися цим зі мною.

- Висловлення турботи:

Я поряд.

Я турбуюся про тебе.

Ти для мене багато значиш.

- Підкреслення того, що ви саме та людина, з якою можна поділитися інформацією:

Якщо щось трапилось, то я тут саме для того, щоб вислухати тебе.

Ти можеш довіритися мені, і якщо щось трапилось – розповісти мені про це. Зі мною можна ділитися [таємницями, серйозними проблемами].

Я розмовляю з багатьма дітьми, і вони мені розповідають про те, що з ними трапляється. Моя робота – вислуховувати дітей, якщо в них проблеми.

E. Емоційна підтримка

- Узагальнення труднощів, з якими стикається дитина

Багатьом дітям важко розповідати.

Багато дітей [відчують сором, сором'язливі, трохи мовчазні] на початку, але потім усе стає добре. У багатьох дітей є таємниці, і моє завдання – їх вислуховувати.

- Спочуття

Розумію, що тобі важко говорити про це. Знаю, ця бесіда триває вже довго.

- Перевірка почуттів дитини

Як ти зараз відчуваєшся?

Як ти відчуваєшся тепер, коли ми закінчили? Як ти відчувався/вчувалася перед нашою розмовою?

Коли ти розмовляв/розмовляла зі мною сьогодні, як ти відчувався/вчувалася?

- Відстежування емоцій

Розкажи мені більше про свій [страх, злість]. Бачу, ти плачеш. Як же так сталося?

Ти казав/казала, що не можеш мені про це сказати. Розкажи мені більше про це.

- Віддзеркалення емоцій

Ти сказав/казала, що ти [сумував/сумувала, плакав/плакала, злився/злилася].

- Відкриті запитання про почуття або думки під час інциденту

Ти казав/казала, що ти [був сумний/була сумна, тобі було огидно, тобі хотілося втекти]. Розкажи мені більше про це.

Сприйняття та визнання емоцій

Ти сказав/казала, що було дуже боляче. Розумію, про що ти кажеш. Я можу зрозуміти, про що ти говориш.

- Заспокоєння

Не хвилюйся, [я не розповім іншим дітям, я зроблю все, щоб ти не запізнився/запізнилася на автобус, запевняю, що ніхто не збирається тебе заарештовувати].

Іноді можна допомогти [проблемним сім'ям, людям, що завдали шкоди іншим]. Інколи дітям допомагає те, що вони можуть поговорити, і їм більше не треба тримати це таємним.

- Зняття відповідальності з дитини

Якщо [щось трапилося, хтось завдав тобі шкоди], [це не твоя провина, ти за це не відповідаєш].

Узагальнення: коли з дітьми трапляються різні речі, це не їхня провина.

- Пошук невисловлених емоцій і конфліктів

Якщо тобі важко про це говорити, то що саме тебе турбує?

F. М'яке заохочення

- З теплотою підкресліть, що дитина – ключове джерело інформації:

Я ставлю тобі ці запитання тому, що мене там не було.

- Узаконювання будь-яких висловлювань

Тим можеш говорити і про погані, і про гарні речі. У цій кімнаті ти можеш говорити про все.

Це нормально – говорити [про такі речі, вимовляти оті/погані слова].

Багато дітей розповідають мені про те, що з ними трапилося, і це нормально.

- Висловлення впевненості/оптимізму

Гадаю, ти це можеш добре це описати. Я впевнений/впевнена, що ти можеш мені розповісти про це.

- Пропозиція допомоги

Я хочу полегшити це для тебе, скажи мені, чим я можу тобі допомогти? Тобі буде легше, якщо ти це напишеш?

Ти лише почни говорити, а я тобі допомагатиму, ставитиму запитання, я тут для того, щоб тобі допомогти.

- Заохочення невербального спілкування

Ну-бо, повернися до мене обличчям, щоб я тебе бачив/бачила. Дай-но подивлюся тобі в очі.

- Заохочення зізнання:

Будь ласка, розкажи мені.

Це справді важливо, якщо ти скажеш мені, чи не трапилося з тобою чого-небудь.

G. Недоцільна підтримка

1. Навідна підтримка: вдавання до припущень, вибіркоче підкріплення, передчасні згадки про насильство на перехідному етапі.

2. Необґрунтована підтримка: нереальні обіцянки чи запевнення.

3. Конфронтація: інтерв'юер заперечує інформацію, яку надає дитина, твердить, що вона необґрунтована, суперечить інформації із зовнішніх джерел або ж внутрішньо суперечлива.

4. Викликання дискомфорту: перебивання, критика слів або поведінки дитини, примушування, неправильне звертання до дитини на ім'я.

5. Нема адекватних відповідей на:

А. Прохання дитини щось роз'яснити або відповісти на її запитання.

В. Описи фізичних ушкоджень, що не мають стосунку до справи (підтримувати дитину – це нормально).

С. Спротив, упущення (паузи, відповіді «не знаю»), заперечення, вияв емоцій або стресу.

3.3. Міжнародний досвід проведення допиту неповнолітніх на прикладі Грузії

12 червня 2015 року у Грузії був прийнятий «Кодекс про правосуддя щодо неповнолітніх» (надалі – Кодекс), метою якого є захист найкращих інтересів неповнолітніх в процесі правосуддя, ресоціалізація та реабілітація неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, захист прав неповнолітніх потерпілих і неповнолітніх свідків, попередження вторинної віктимізації неповнолітніх потерпілих і неповнолітніх свідків і повторної віктимізації неповнолітніх потерпілих, попередження нового злочину і захист правопорядку. Відповідно до ст. 14 Кодексу, при прийнятті рішень щодо неповнолітніх враховуються їх індивідуальні характеристики: вік, рівень розвитку, умови життя, виховання і розвитку, освіту, стан здоров'я, сімейний стан та інші обставини, що дозволяють оцінити особливості характеру і поведінки неповнолітніх та визначити їх потреби. На будь-якій стадії процесу здійснення правосуддя щодо неповнолітніх особі, яка здійснює процес, слід поводитись із неповнолітніми з особливою увагою. Стаття 52 Кодексу визначає особливості опитування та допиту неповнолітніх, а саме:

- неповнолітні можуть бути опитані/допитані, якщо вони в змозі в усній чи іншій формі викласти інформацію, що має значення для справи;
- опитування/допит неповнолітнього проводиться в присутності законного представника та адвоката;

- неповнолітній, якого опитують/допитують має право на безоплатну правову допомогу;
- особа, яка здійснює процесуальну дію в ході опитування/допиту неповнолітнього, з урахуванням найкращих інтересів неповнолітнього, забезпечує участь психолога, психолог оцінює потреби неповнолітнього і в ході опитування/допиту здійснює його психологічну допомогу;
- у справах сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо неповнолітнього, в ході його опитування/допиту може здійснюватися аудіо- або відеозапис та в судовому засіданні допускається прослуховування (демонстрування) аудіо- чи відеозапису показань, які були зафіксовані неповнолітнім;
- опитування/допит осіб у віці до 14 років може проводитися тільки за згодою і в присутності їх законних представників, законний представник має право висловлювати свою думку і з дозволу суду уточнювати питання, що задаються особі у віці до 14 років, неповнолітньому роз'яснюється обов'язок говорити тільки правду, але не попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і дачу неправдивих свідчень;
- при встановленні відповідного інтервалу для перерви в допиті неповнолітнього враховується вік, рівень розвитку неповнолітнього та інші обставини, якщо неповнолітній є свідком або жертвою у справі про сексуальну експлуатацію та сексуальне насильство, кількість допитів має бути по можливості обмежено і обумовлено необхідністю досягнення цілей кримінального процесу;
- неповнолітній не може бути підданий опитуванням/допиту з 22:00 години до 08:00 години;
- неповнолітній повинен бути забезпечений відповідною їжею і питною водою не рідше ніж раз на 4 години, з 08:00 до 22:00 години, а також правом на необмежене користування туалетом;
- при виконанні процесуальних дій, в яких бере участь неповнолітній, у статусі потерпілого, присутні його законний представник та адвокат, особа, яка здійснює процесуальне дію, з урахуванням найкращих інтересів неповнолітнього забезпечує також участь психолога, психолог оцінює потреби неповнолітнього і здійснює його психологічну підтримку в ході опитування/допиту;
- при виконанні процесуальних дій, в яких бере участь неповнолітній у статусі свідка, присутній його законний

представник, особа, яка здійснює процесуальне дію, з урахуванням найкращих інтересів неповнолітнього забезпечує також участь психолога.

Контрольні запитання до третього розділу:

1. У чому особливості ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства? Чому важливо дотримуватись даної статті на практиці?

2. Які особливості проведення допиту встановлює Протокол допиту дитини Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини (NICHD)?

3. Які стандарти закріплює Типовий закон про правосуддя неповнолітніх?

4. Чому, на вашу думку, відповідно до Типового закону про правосуддя неповнолітніх допитувати дитину можуть лише ті офіцери поліції, які отримали спеціальну підготовку по роботі з неповнолітніми?

5. Які позитивні риси грузинського досвіду проведення допиту неповнолітніх?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. До міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини, норм обов'язкового права, належать:

A. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.

B. Конвенція ООН про права дитини від 20 жовтня 1989 року та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

C. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства

D. Всі відповіді вірні

2. Відповідно до ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, визначені такі особливості опитування дитини, як:

A. Проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

B. Проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні, а також проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

C. Можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше;

D. Всі відповіді вірні

3. Виділяють наступні принципи правосуддя, дружні до дитини, що містяться в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей:

A. Участь і захист від дискримінації

B. Найкращі інтереси дитини

C. Верховенство права і гідність

D. Всі відповіді вірні

4. Допит дитини регулюється наступними статтями КПК:

- A. ст.ст 226-227 КПК
- B. ст. 490 КПК
- C. ст. 491 КПК
- D. всі відповіді вірні

5. У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним:

- A. Так, така норма відповідає абз. 4 ч.9 ст. 224 КПК України
- B. Ні, одночасний допит за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним передбачено в межах КПК
- C. Проведення одночасного допиту за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним дозволяється за клопотанням прокурора
- D. Проведення одночасного допиту за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним дозволяється за рішенням слідчого судді

6. Допит дитини (свідка та потерпілої) проводиться за обов'язкової участі:

- A. Законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря
- B. Законного представника, прокурора, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря
- C. Законного представника, психолога та прокурора
- D. Слідчого судді, прокурора та психолога

7. Допит дитини (підозрюваної, обвинуваченої) проводиться за обов'язкової участі:

- A. Захисника
- B. Захисника, законного представника, педагога або психолога, за необхідності – лікаря (у випадках якщо

неповнолітнього визнано розумово відсталим та йому не виповнилось 16 років)

- C. Захисника, законного представника, психолога
- D. Всі відповіді є вірними, залежно від конкретного випадку

8. Допит дитини не може продовжуватися без перерви:

- A. Понад дві години, а загалом чотири години на день
- B. Понад дві години, а загалом вісім годин на день
- C. Понад годину, а загалом дві години на день
- D. Понад годину, а загалом чотири години на день

9. Чи може бути проведений допит дитини в іншому місці, ніж там, де проводиться досудове розслідування:

- A. Ні, це не передбачено нормами КПК
- B. Так, це можливо за погодженням з прокурором
- C. Так, це можливо за погодженням із особою, яку мають намір допитати
- D. Ні, це заборонено Конвенцією Ради Європи про захист дітей та чинним КПК України

10. Чи передбачено КПК допит дитини під час досудового провадження слідчим суддею:

- A. Так, але лише дітей, яким пред'явлено підозру у вчиненні кримінального правопорушення
- B. Так, але лише дітей, які є свідками та потерпілими у кримінальному провадженні
- C. Так, щодо всіх процесуальних категорій дітей
- D. Ні, це не передбачено на даний час КПК

11. Під час проведення допиту дитини в порядку ст. 226 КПК України, дитина не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання:

- A. Так, дитина не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання
- B. Ні, дитина обов'язково попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання

С. Дитині, яка не досягла шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання

Д. Так, дитина не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань, але їй повідомляється про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань

12. Чи мають право законний представник, педагог, психолог та лікар заперечувати проти запитань слідчого та ставити свої запитання:

- А. Так, відповідні особи мають таке право
- В. Ні, відповідні особи не мають такого права
- С. Відповідні особи мають право тільки ставити свої запитання, але не заперечувати проти запитань слідчого
- Д. Мають право виключно за дозволу слідчого судді

13. Чи здатна дитина, яка не відчуває себе у безпеці, розповісти важливу та достовірну інформацію слідчому:

- А. Так, дитина здатна у будь-якій ситуації відповісти на питання, які цікавлять слідчого
- В. Ні, коли дитина не відчуває себе у безпеці, у неї підвищується рівень тривоги і вона не здатна відтворювати ситуацію, надавати достовірну інформацію та відповідати на питання слідчого
- С. Здатна за умови здійснення на неї психологічного тиску
- Д. Здатна за умови погроз фізичною розправою

14. Розділяють наступні вікові періоди дітей:

- А. Діти дошкільного віку (3-6 років);
- В. Діти молодшого шкільного віку (6-10(11) років);
- С. Діти підліткового віку (молодший підліток 11(12)-13 років; старший підліток (13-15 років) та рання юність (15-18 років);
- Д. Всі відповіді вірні

15. Які рекомендації має враховувати слідчий при підготовці та проведення допиту:

- А. Вибір місця і часу проведення допиту

- В. Вибір осіб, які будуть присутні під час проведення допиту та визначення їх ролі
- С. Проведення допиту відповідно до обґрунтованих, з точки зору науки та практики, фаз і проведення фіксації допиту
- Д. Всі відповіді вірні

16. Чи має право слідчий обмежити участь законного представника під час проведення допиту дитини:

- А. Ні, слідчий не має такого права;
- В. Так, слідчий може обмежити участь законного представника під час допиту дитини у виняткових випадках за погодженням з прокурором;
- С. Так, слідчий може обмежити участь законного представника під час допиту дитини у виняткових випадках за клопотанням дитини або з власної ініціативи
- Д. Ні, слідчий не може обмежити участь законного представника під час допиту дитини без ухвали слідчого судді

17. Чи передбачена можливість заміни законного представника:

- А. Ні, замінити законного представника неможливо, це особа, яка є біологічним батьком або матір'ю, або на яку офіційно покладений обов'язок здійснювати піклування щодо дитини
- В. Так, якщо дії законного представника суперечать інтересам дитини, його можна замінити
- С. Зміна законного представника можлива лише на стадії підготовчого провадження
- Д. Зміна законного представника можлива рішенням слідчого за власною ініціативою

18. Участь психолога під час проведення допиту полягає у наступному:

- А. Підготувати дитини до дачі показань шляхом адекватного рівню її розвитку пояснення її ролі у провадженні
- В. Подбати про якнайсприятливіший емоційний стан дитини, що слугує належній мотивації до співпраці та свободі викладу інформації, підтримати дитину під час проведення процесуальної дії

С. Оцінити наслідки травм, яких зазнала дитина, особливо у випадку малолітніх жертв фізичного, психічного і сексуального насильства та підготувати професійний висновок психолога за результатами участі у процесуальній дії

Д. Всі відповіді вірні

19. Фіксацією допиту дитини може бути:

А. Протокол допиту

В. Відеозапис та/або аудіозапис, нотатки слідчого

С. Відеозапис та/або аудіозапис, протокол допиту

Д. Записи в чернетках, протокол допиту, фотозйомка

20. Виділяють наступні рекомендовані фази проведення допиту дитини:

А. Вступна фаза, фаза детальних запитань, заключна фаза попередня фаза, заключна фаза

В. Попередня фаза, вступна фаза, фаза вільної розповіді, заключна фаза

С. Попередня фаза, вступна фаза, фаза вільної розповіді, фаза детальних запитань, заключна фаза

Д. Початкова фаза, робоча фаза, фіксує фаза, підсумкова фаза.

Матриця відповідей на тестові завдання

№ з/п	Варіант відповіді			
	A	B	C	D
1				+
2				+
3				+
4				+
5	+			
6	+			
7				+
8			+	
9			+	
10		+		
11			+	
12	+			
13		+		
14				+
15				+
16			+	
17		+		
18				+
19			+	
20			+	

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2012. – 28 с.
2. Витяг з узагальнення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 03 червня 2016 року. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
3. Вікова психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. - К.: Просвіта, 2001. – с. 233-259.
4. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. / О.В. Скрипченко., Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Джудит С. Райкус, Рональд С. Хьюз «Соціально-психологічна допомога сім'ям і дітям груп ризику. Практичне посібник. Том I Концептуальні основи соціальної роботи з дітьми» Національний фонд захисту дітей від жорстокого обращения. Москва 2008. – 286 с.
6. Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики: Збірник тез (31 травня – 1 червня 2019 року, Київ) / за ред. О. В. Чуйко. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. – 104 с.
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
8. Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) прийняті 14 грудня 1990 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_861.
9. Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, прийняті відповідно до Резолюції ЕКОСОП № 2005/20 від 22 липня 2005 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

10. Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи), прийняті відповідно до резолюції 1996/13 Економічної і Соціальної Ради від 23 липня 1996. URL: https://tengrinews.kz/zakon/mejdunarodnyie_organyi_i_organizatsii/ugolovnoe_pravo/id-O9700000003/.

11. Конвенція ООН про права дитини від 20 жовтня 1989 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.

13. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4988-17>.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

15. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / Автори-упоряд.: Т. Слущька, В. Шепоткіна. – К.; 2017. – 72 с.

16. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І Урюмова, Т. Цюман; за заг.ред. Т.Цюман. К.; 2021. – 112 с.

17. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман – К. : вид-во, 2015.

18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%ED%E5%EF%EE%E2#w13.

19. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відновлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) прийняті 29 листопада 1985 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

20. Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року за № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.

21. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту

прав дітей: Частина 1 / [В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.]. – Київ, 2019. – 515 с.

22. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: Частина 2 / [В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.]. – Київ, 2019. – 497 с.

23. Правосуддя: питання, що стосуються дітей, які знаходяться у конфлікті з законом. Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Russian_Model_Law_21122014_final.pdf.

24. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзиньська. – W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007.

25. Кодекс «Кодекс про правосуддя щодо неповнолітніх» (Грузія). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2877281?publication=13>.

ДОДАТКИ

QR-посилання
на витяг

Витяг із Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства

Глава I Цілі, принцип недискримінації та визначення

Стаття 1 Цілі

1. Цілями цієї Конвенції є:

- a) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами;
- b) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства;
- c) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей.

2. Ця Конвенція для забезпечення ефективного виконання Сторонами її положень установлює особливий механізм моніторингу.

Стаття 2 Принцип недискримінації

Виконання положень цієї Конвенції Сторонами, зокрема вжиття заходів для захисту прав жертв, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, стану здоров'я, інвалідності або іншого статусу.

Стаття 3 Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

- a) «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років;

б) «сексуальна експлуатація дітей та сексуальне насильство стосовно дітей» охоплює поведінку, зазначену в статтях 18-23 цієї Конвенції;

с) «жертва» означає будь-яку дитину, яка піддавалася сексуальній експлуатації або сексуальному насильству.

Глава IV Засоби для захисту та допомога жертвам

Стаття 11 Принципи

1. Кожна Сторона запроваджує ефективні соціальні програми й створює багатопрофільні структури для забезпечення необхідної підтримки жертвам, їхнім близьким родичам та будь-якій іншій особі, яка відповідає за піклування над ними.

2. Коли вік жертви невизначено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення вжиття передбачених для дітей заходів захисту й допомоги доти, доки тривають перевірки її віку.

Стаття 12 Повідомлення про підозру в сексуальній експлуатації та сексуальному насильстві

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення неперешкоджання правилами конфіденційності, установленими національним законодавством для фахівців, які працюють у контакті з дітьми, отриманню цими фахівцями можливості повідомити соціальним службам, відповідальним за захист дітей, про будь-яку ситуацію у випадках, коли є обґрунтовані підстави вважати, що дитина є жертвою сексуальної експлуатації або сексуального насильства.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для заохочення будь-якої особи, яка знає про випадки сексуальної експлуатації або сексуального насильства стосовно дітей або має обґрунтовані підстави так уважати, повідомити про це компетентним службам.

Глава VI Матеріальне кримінальне право

Стаття 18 Сексуальне насильство

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки:

а) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру;

б) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли:

- використовується примус, сила чи погрози або

- насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або

- насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

2. Для цілей пункту 1 цієї статті кожна Сторона визначає вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною.

3. Дія положень підпункту «а» пункту 1 цієї статті не поширюється на врегулювання статевого стосунку між неповнолітніми, що здійснюються за взаємною згодою.

Стаття 19 Правопорушення, що стосуються дитячої проституції

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки:

а) вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі в проституції;

б) примушування дитини до проституції або отримання прибутку від цього або іншого використання дитини із цією метою;

с) звернення до дитячої проституції.

2. Для цілей цієї статті термін «дитяча проституція» означає факт використання дитини для діяльності сексуального характеру, коли грошова чи інша форма винагороди або відшкодування надаються чи обіцяються як оплата, незалежно від того, чи здійснюється ця оплата, ця обіцянка або це відшкодування дитині чи третій особі.

Стаття 20 Правопорушення, що стосуються дитячої порнографії

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки, учиненої без правових підстав:

а) виготовлення дитячої порнографії;

б) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії;

- c) розповсюдження або передавання дитячої порнографії;
- d) придбання дитячої порнографії для себе або іншої особи;
- e) володіння дитячою порнографією;
- f) свідоме одержання доступу до дитячої порнографії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Для цілей цієї статті термін «дитяча порнографія» означає будь-які матеріали, які візуально зображують дитину, залучену до реальної або модельованої явно сексуальної поведінки, чи будь-яке зображення дитячих статевих органів, здебільшого із сексуальною метою.

3. Кожна Сторона може залишити за собою право не застосовувати цілком або частково підпунктів «а» та «е» пункту 1 цієї статті до виготовлення порнографічної продукції та володіння нею:

- яка складається лише з модельованих образів або реалістичних зображень неіснуючої дитини;

- до якої залучено дітей, які досягли віку, визначеного під час застосування пункту 2 статті 18 цієї Конвенції, якщо за їхньою згодою й тільки для їхнього приватного використання вони виготовили ці зображення або володіють ними.

4. Кожна Сторона може залишити за собою право не застосовувати цілком або частково підпункту «f» пункту 1 цієї статті.

Стаття 21 Правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки:

- a) вербування дітей для участі в порнографічних виставах або спонукування дитини до участі в таких виставах;

- b) примушування дитини до участі в порнографічних виставах або отримання користі від цього чи іншого використання дитини із цією метою;

- c) свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучено дітей.

2. Кожна Сторона може залишити за собою право обмежити застосування підпункту «с» пункту 1 цієї статті до випадків, коли дітей вербували або примушували відповідно до підпунктів «а» чи «b» пункту 1 цієї статті.

Стаття 22 Розбещення дітей

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисного спонукання дитини, яка не досягла віку, передбаченого пунктом 2 статті 18 цієї Конвенції, спостерігати за сексуальним насильством або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі.

Стаття 23 Домагання дитини для сексуальних цілей

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зустрітися з дитиною, яка не досягла віку, передбаченого пунктом 2 статті 18 цієї Конвенції, для скоєння проти неї одного з правопорушень, передбачених підпунктом «а» пункту 1 статті 18 або підпунктом «а» пункту 1 статті 20 цієї Конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулись істотні дії, що призвели до такої зустрічі.

Стаття 24 Пособництво, спонукання та замах

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для визнання кримінальними правопорушеннями умисно скоєного пособництва та підбурення у вчиненні будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для визнання кримінальними правопорушеннями умисно вчинених замахів на скоєння правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

3. Кожна Сторона може залишити за собою право не застосовувати цілком або частково пункту 2 цієї статті до правопорушень, установлених відповідно до підпунктів «b», «d», «e» та «f» пункту 1 статті 20, підпункту «c» пункту 1 статті 21, статті 22 й статті 23 цієї Конвенції.

Стаття 27 Санкції та заходи

1. Кожна Сторона вживає законодавчих або інших заходів для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями за скоєння правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, з урахуванням ступеню

їхньої тяжкості. Ці санкції охоплюють покарання, що передбачають позбавлення свободи, що може стати причиною екстрадиції.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення застосування до юридичних осіб, притягнутих до відповідальності згідно зі статтею 26 цієї Конвенції, ефективних, пропорційних та переконливих санкцій, які охоплюють грошові кримінальні або некримінальні стягнення та можуть охоплювати інші заходи, зокрема:

- a) позбавлення права отримання державних пільг або допомоги;
- b) тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю;
- c) взяття під судовий нагляд;
- d) судові рішення про ліквідацію.

3. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для:

- a) передбачення арешту й конфіскації:
 - товарів, документів й інших засобів, використаних для вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, або для сприяння їхньому вчиненню;
 - доходів, одержаних від таких злочинів, або власності, вартість якої еквівалентна таким доходам;

- b) передбачення закриття на тимчасовій або постійній основі будь-якого закладу, використаного для вчинення будь-якого з правопорушень, установленого відповідно до цієї Конвенцією, без обмеження прав третіх осіб, які діяли добросовісно, або позбавлення злочинця права постійно чи тимчасово займатися професійною або волонтерською діяльністю, яка охоплює контакт з дітьми, під час якого було вчинено злочин.

4. Кожна Сторона може вжити інших заходів стосовно правопорушників, як-от: позбавлення батьківських прав або здійснення контролю або нагляду за засудженою особою.

5. Кожна Сторона може встановити, що доходи від злочину або власність, конфісковані відповідно до цієї статті, можуть бути спрямовані до спеціального фонду з метою фінансування програм запобігання та допомоги для жертв будь-якого правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 28 Обтяжуючі обставини

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів злочину, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення покарання за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції:

- a) злочин завдав серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю жертви;
- b) злочину передувало або його супроводжувало катування чи тяжке насилля;
- c) злочин було скоєно проти особливо вразливої жертви;
- d) злочин було скоєно членом сім'ї, особою, яка проживала з дитиною, або особою, яка зловживала своїми повноваженнями;
- e) злочин було скоєно кількома особами, які діяли разом;
- f) злочин було скоєно в рамках злочинної організації;
- g) правопорушника вже було засуджено за злочин подібного характеру.

Стаття 29 Попередні засудження

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для передбачення можливості під час визначення покарань враховувати остаточні вирoki, винесені іншою Стороною стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Глава VII Розслідування, кримінальне переслідування та процесуальне право

Стаття 30 Принципи

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини.

2. Кожна Сторона впроваджує захисний підхід до жертв, забезпечуючи унеможливлення посилення розслідуванням та кримінальним провадженням травми, отриманої дитиною, та надання під час кримінального судочинства допомоги, якщо це доцільно.

3. Кожна Сторона забезпечує пріоритетне розслідування та кримінальне провадження, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок.

4. Кожна Сторона забезпечує унеможливлення обмеження заходами, які застосовуються відповідно до цієї глави, прав на захист і вимог стосовно справедливого та неупередженого судового розгляду відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

5. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів відповідно до основних принципів свого національного законодавства для:

- забезпечення ефективного розслідування та кримінального переслідування стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, дозволяючи, де це доцільно, можливість таємних операцій;

- надання підрозділам або слідчим службам права ідентифікувати жертв злочинів, установлених відповідно до статті 20 цієї Конвенції, зокрема шляхом вивчення матеріалів дитячої порнографії, у тому числі фотографій та аудіовізуальних записів, переданих або наданих шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Стаття 31 Основні заходи захисту

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав й інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та кримінального провадження, зокрема шляхом:

- а) інформування їх про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та, крім випадків, коли вони не бажають отримувати такої інформації, про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування або провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхніх справ;

- б) забезпечення, якщо є необхідність, надання інформації, принаймні у випадках, коли жертви та їхні сім'ї можуть опинитися в небезпеці, коли обвинувачувану або засуджену особу тимчасово або остаточно звільнено;

- с) надання їм можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, надавати докази та вибирати засоби для викладу безпосередньо або через

посередника своїх думок, потреб і стурбованостей, а також для врахування їх;

d) забезпечення їх належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;

e) захисту їхнього приватного життя, їхньої особистості та їхньої репутації та вжиття заходів відповідно до національного законодавства для запобігання публічному розповсюдженню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи;

f) забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та з їхнього боку свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;

g) забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли розслідування чи провадження вимагають такого контакту.

2. Кожна Сторона забезпечує можливість отримання жертвами, починаючи з першого контакту з компетентними органами, доступу до інформації про відповідні судові та адміністративні процедури.

3. Кожна Сторона забезпечує одержання жертвою в передбачених випадках доступу до безоплатної правової допомоги, коли жертва може отримати статус сторони в кримінальному провадженні.

4. Кожна Сторона передбачає можливість для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус Сторони в кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою.

5. Кожна Сторона забезпечує шляхом законодавчих або інших заходів відповідно до умов свого національного законодавства можливість групам, фундаціям, асоціаціям, урядовим чи неурядовим організаціям надання допомоги та (або) підтримки жертві за її згодою під час кримінального провадження, що стосується злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції.

6. Кожна Сторона забезпечує згідно з положеннями цієї статті надання жертвам інформації в спосіб, що відповідає їхньому вікові й ступеню зрілості, і мовою, яку вони можуть розуміти.

Стаття 32 **Порушення справи**

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення незалежності розслідувань або кримінального переслідування стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, від заяви чи обвинувачень, зроблених жертвою, та можливості продовження провадження навіть тоді, коли жертва відкликала свою заяву.

Стаття 33 **Строки давності**

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення подовження строків давності для порушення справи стосовно злочинів, установлених відповідно до статті 18, підпунктів «а» та «б» пункту 1 статті 19 та підпунктів «а» та «б» пункту 1 статті 21 цієї Конвенції, на строк, який достатній для здійснення ефективного початку провадження після досягнення жертвою повноліття і який буде домірним до ступеня тяжкості злочину, про який ідеться.

Стаття 34 **Розслідування**

1. Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідні для забезпечення спеціалізації осіб, підрозділів та служб, що займаються розслідуваннями у сфері боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей, або забезпечує навчання відповідних працівників для цих цілей. Такі підрозділи або служби забезпечуються відповідним фінансуванням.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для унеможливлення перешкоджання порушенню кримінального розслідування через невпевненість стосовно точного віку жертви.

Стаття 35 **Опитування дитини**

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

д) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

ф) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

3. Якщо вік жертви не встановлено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, то заходи, передбачені в пунктах 1 та 2 цієї статті, застосовуються до неї доти, доки тривають перевірки її віку.

Глава IX Міжнародне співробітництво

Стаття 38 Загальні принципи та заходи міжнародного співробітництва

1. Сторони співробітничать між собою настільки широко, наскільки це можливо, відповідно до положень цієї Конвенції та шляхом застосування відповідних чинних міжнародних та регіональних документів, домовленостей, погоджених на основі уніфікованого або взаємозобов'язувального законодавства й національного законодавства для:

а) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами;

б) захисту жертв і надання їм допомоги;

с) розслідувань або проваджень, що стосуються правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення жертв правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції, правом на території Сторони, іншої, ніж та, на якій вони проживають, подати скаргу до компетентних органів держави за місцем свого проживання.

3. Якщо Сторона, яка обумовлює надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах або екстрадицію наявністю договору, отримує запит про надання правової допомоги або про екстрадицію від Сторони, з якою вона не уклала такого договору, вона може вважати цю Конвенцію правовою підставою для надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах або екстрадиції, що стосуються правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

4. Кожна Сторона докладатиме всіх зусиль для включення, де це доцільно, питань запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами в програми допомоги розвитку на користь третіх держав.

**перевірити актуальність
витягів завжди можна
за QR-посиланням**

**Витяг із постанови Пленуму Верховного Суду України
від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування
судами України законодавства у справах про злочини
неповнолітніх»**

Текст преамбули:

Вивчення судової практики у справах про злочини неповнолітніх показало, що суди при розгляді таких справ у цілому додержують вимог законодавства. Водночас трапляються й випадки неналежного виконання судами вимог закону щодо умов і порядку розгляду справ зазначеної категорії. Допускаються помилки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх, які вчинили злочини, та призначенні їм покарання. Не в усіх справах належно з'ясовуються причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів.

Текст постанови:

1. Судам слід мати на увазі, що при розгляді справ про злочини неповнолітніх вони повинні дотримуватись визначених законом строків розгляду справ та неухильно забезпечувати виконання вимог матеріального і процесуального законів, якими врегульовано порядок, умови та підстави притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності і визначено гарантії їхніх прав та законних інтересів.

При провадженні у таких справах судам потрібно керуватись як загальними положеннями Кримінально-процесуального і Кримінального кодексів України (далі відповідно - КПК і КК), так і спеціальними нормами, які визначають попередній і судовий розгляд цих справ (гл. 36 КПК) та особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх (розд. XV Загальної частини КК).

Такі особливості судового розгляду, як участь законного представника підсудного (ст. 441 КПК чи представників служби у справах неповнолітніх (ст. 442 КПК), порядок виклику підсудного (ст. 437 КПК), віддання його під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації дитячої установи (ст. 436 КПК), виділення справи про злочин неповнолітнього в окреме провадження (ст. 439 КПК), до осіб, які на час провадження у справі досягли повноліття, не застосовуються. Проте виходячи зі змісту статей 348, 384 КПК апеляційні чи касаційні скарги законного представника неповнолітнього засудженого, якому на час перевірки справи в суді апеляційної чи касаційної інстанції виповнилося 18 років, підлягають розгляду на загальних підставах.

2. Звернути увагу судів на те, що при розслідуванні і розгляді справ про злочини неповнолітніх останнім має бути реально забезпечено їхнє право на захист, оскільки істотне порушення такого права відповідно до п.3 ч.2 ст. 370 КПК тягне скасування вироку. У зв'язку з цим при попередньому розгляді справи щодо особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину у віці до 18 років, суддя згідно з п.5 ч.1 ст. 237 КПК повинен з'ясувати, чи не було порушено її право на захист, а також вжити передбачених законом заходів до його забезпечення під час судового розгляду справи.

Зокрема, слід пам'ятати, що відповідно до п.1 ч.1 ст. 45 КПК участь захисника в кримінальних справах щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до 18 років, є обов'язковою, незалежно від того, чи досягли вони

повноліття на час провадження у справі. Це положення поширюється й на випадки, коли особа обвинувачується у злочинах, одні з яких вчинені нею до, а інші - після досягнення 18 років.

Згідно зі ст. 53 КПК посадова особа, у провадженні якої перебуває справа, обов'язково повинна роз'яснити зазначене право неповнолітньому та його законному представнику відразу ж після того, як перший набув статусу підозрюваного чи обвинуваченого, і вжити передбачених ст. 47 КПК заходів до забезпечення участі захисника у справі.

Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником не допускається.

Встановивши при попередньому розгляді справи, що мало місце порушення права на захист і що без його усунення справа не може бути призначена до судового розгляду, суддя згідно з ч.1 ст. 246 КПК повинен повернути справу на додаткове розслідування.

У разі, коли право на захист було порушено при вчиненні окремих процесуальних дій, тобто за відсутності підстав для повернення справи на додаткове розслідування, суд не вправі використовувати відповідні протоколи як джерела доказів на обґрунтування висновків про винність неповнолітнього у вчиненні злочину.

При вирішенні питання про допуск до участі у справах зазначеної категорії як захисників близьких родичів неповнолітнього обвинуваченого, підсудного, його опікунів або піклувальників судам слід враховувати, що ці особи можуть здійснювати захист лише одночасно із захисником, який займається цією діяльністю на професійній основі (ч.4 ст. 44 КПК).

3. Під час попереднього розгляду справи про злочин, вчинений неповнолітнім, суддя повинен з'ясувати, чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу (п.4 ч.1 ст. 237 КПК).

Особливо виважено треба підходити до обрання неповнолітньому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. При цьому необхідно враховувати, що відповідно до ст. 434 КПК такий запобіжний захід може застосовуватися лише у виняткових випадках, коли це зумовлено тяжкістю злочину, у вчиненні якого обвинувачується неповнолітній, за наявності підстав та в порядку, передбачених статтями 148, 150, 155 КПК, а також якщо є підстави

вважати, що менш суворі запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання обвинуваченим, підсудним процесуальних обов'язків, які випливають із ч.2 ст. 148 КПК, і його належної поведінки.

Приймаючи рішення з цього питання, суд має дослідити обставини, які відповідно до ст. 150 КПК враховуються при обранні запобіжного заходу, - стан здоров'я неповнолітнього, його сімейний і матеріальний стан, стосунки з батьками, дієвість існуючого контролю за його поведінкою, вид діяльності, місце проживання, дані про попередні судимості, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі, наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати його поведінку. Зазначені обставини можуть з'ясуватися шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання неповнолітнього тощо.

Виходячи з конкретних обставин справи і тяжкості злочину та з урахуванням особи неповнолітнього, умов його життя і виховання, стосунків із батьками, а також даних про здатність батьків (або одного з них), опікунів, піклувальників забезпечити належний контроль за поведінкою неповнолітнього суд на підставі ст. 436 КПК може передати неповнолітнього під їхній нагляд, а осіб, які виховуються в дитячих установах, - під нагляд адміністрації цих установ.

4. Суди зобов'язані додержувати вимог статей 441-443 КПК щодо обов'язкового повідомлення про час і місце розгляду справи законних представників неповнолітнього підсудного, службу та міліцію у справах неповнолітніх, підприємство, установу чи організацію, в яких він навчався або працював. Невиконання цих вимог закону є порушенням права на захист неповнолітнього підсудного і може бути підставою для скасування вироку.

У разі потреби суд вправі про час і місце розгляду справи неповнолітнього підсудного повідомити й інші організації (ст. 443 КПК).

Відповідно до п.10 ст. 32 КПК як законні представники до участі у справі допускаються батьки, опікуни, піклувальники або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких перебуває неповнолітній. Суд вправі допустити до участі в судовому засіданні як законних представників як одного, так і обох батьків неповнолітнього підсудного.

Якщо у підсудного немає батьків, опікунів і піклувальників, суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування. Ці особи можуть залучатись як законні представники неповнолітнього й у випадках, коли участь у справі батьків неповнолітнього може завдати шкоди його інтересам.

5. При розгляді справи про злочин неповнолітнього крім обставин, зазначених у ст. 64 КПК, з'ясовуються: його вік; стан здоров'я та загального розвитку; характеристика (ставлення до навчання, праці, поведінка в побуті тощо); умови життя і виховання (дані про сім'ю, побутове оточення); обставини, що негативно впливали на його виховання; вплив дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 433 КПК), а також його ставлення до вчиненого діяння.

З метою з'ясування зазначених обставин судам належить використовувати положення статей 441-443 КПК про допит як свідків законних представників неповнолітніх, представників служби та міліції у справах неповнолітніх, представників підприємств, установ чи організацій, в яких навчався або працював неповнолітній, та інших організацій.

Встановивши під час судового розгляду справи, що органи досудового слідства належним чином не виконали вимог ст. 433 КПК щодо обов'язку повно і всебічно з'ясувати перелічені в цій статті обставини, суд залежно від конкретних обставин справи своєю постановою (ухвалою) повертає справу на додаткове розслідування (ст. 281 КПК) або відповідно до ст. 232 КПК реагує на такий факт окремою постановою (ухвалою).

Обставини, передбачені ст. 433 КПК, з'ясовуються й за умови, що на час провадження досудового слідства чи судового розгляду справи особа, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці, досягла повноліття.

6. Вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, - за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною

експертизою (п.5 ст. 76 КПК. У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи із встановленого експертом мінімального віку.

7. За наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, відповідно до статей 76 і 433 КПК має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психологопсихіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії.

8. Зважаючи на інтелектуальні, психологічні та інші особливості неповнолітніх, суди при розгляді справ щодо них повинні виважено підходити до вирішення питання про обсяг доказів, які підлягають дослідженню в судовому засіданні, і застосовувати правила ч.3 ст. 299 КПК, тільки переконавшись у тому, що підсудний правильно розуміє зміст фактичних обставин, які не оспорюються, за відсутності сумнівів щодо добровільності й істинності його позиції, а також за умови, що він усвідомлює неможливість у подальшому оспорити ці фактичні обставини в апеляційному порядку. Пояснення підсудного із зазначеного питання мають бути зафіксовані в протоколі судового засідання.

Звернути увагу судів на те, що докази стосовно обставин, визначених у ст. 433 КПК, та інших даних про особу підсудного мають досліджуватися незалежно від того, чи оспорюються ці обставини.

9. Виходячи із положень ст. 438 КПК у випадках, коли підсудний не досяг 16 років або якщо його визнано розумово відсталим, суд за своїм розсудом або за клопотанням учасників процесу може провадити допит такого неповнолітнього в присутності педагога чи лікаря, які вправі ставити підсудному запитання і висловлювати свої зауваження.

10. Звернути увагу судів на те, що вони при призначенні покарання неповнолітнім повинні суворо дотримуватися принципів

законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.

Неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, згідно з п.3 ч.1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона обов'язково має враховуватись при призначенні покарання - незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття. Залежно від конкретних обставин справи суди повинні враховувати як такі, що пом'якшують покарання, й інші обставини, перелічені в ч.1 вказаної статті, а також обставини, хоча й не зазначені у законі, але які знижують ступінь суспільної небезпечності злочину чи особи (наприклад, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність іншою особою, примирення з потерпілим тощо).

При призначенні неповнолітньому покарання крім передбачених у статтях 65-67 КК обставин суди відповідно до ч.1 ст. 103 КК мають враховувати також умови його життя та виховання, вплив на нього дорослих, рівень розвитку й інші особливості його особи.

Висновки суду про наявність чи відсутність обставин, які пом'якшують покарання неповнолітнього, мають бути вмотивовані у вироку.

11. Згідно зі ст. 98 КК до неповнолітніх як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові - штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Застосування до осіб, які на час постановлення вироку не досягли шістнадцятирічного віку, таких покарань, як громадські та виправні роботи, а також арешту законом не передбачено.

Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК, є вичерпним. інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття. Визначаючи розмір покарання таким особам, суд має виходити з відповідних положень статей 99-102 КК.

12. Судам слід мати на увазі, що згідно зі ст. 99 КК штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. З урахуванням цього суди повинні досліджувати докази

щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі відповідні мотиви прийнятого рішення.

Суд визначає розмір штрафу неповнолітньому в межах від 30 (ч.2 ст. 53 КК до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.2 ст. 99 КК).

13. Громадські роботи згідно з ч.1 ст. 100 КК призначаються неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин (не більше ніж дві години на день) і полягають у виконанні ним у вільний від навчання чи основної роботи час безоплатних суспільно корисних робіт, від яких визначають органи місцевого самоврядування.

14. Виправні роботи відповідно до ч.2 ст. 100 КК призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років, які мають постійну чи тимчасову роботу, на строк від двох місяців до одного року за місцем роботи. Суд у вирокі визначає розмір відрахувань у дохід держави із заробітку неповнолітнього засудженого в межах 5-10%.

15. Арешт застосовується до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, на строк від 15 до 45 діб (ст. 101 КК).

16. Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі.

Судам треба мати на увазі, що ст. 102 КК встановлено ряд особливостей призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі. За вчинення вперше злочину невеликої тяжкості позбавлення волі до неповнолітнього не застосовується; за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не може перевищувати двох років; за злочин середньої тяжкості - чотирьох років; за тяжкий злочин - семи років; за особливо тяжкий - 10 років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, - 15 років. При призначенні

покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч.2 ст. 103 КК).

Відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі до особи, котра вчинила злочин у віці до 18 років, не застосовується.

17. Звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням застосовується на тих же підставах, що й дорослих (статті 75-78 КК, з урахуванням особливостей, визначених у ст. 104 КК. Таке звільнення допускається лише в разі засудження неповнолітнього до позбавлення волі (ч.2 ст. 104 КК).

Тривалість іспитового строку встановлюється в межах від одного до двох років (ч.3 ст. 104 КК з урахуванням визначеного судом строку позбавлення волі, а також даних про особу засудженого й інших обставин справи.

Звільняючи неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, суди в кожній справі мають обговорювати питання про покладення на засудженого обов'язків, передбачених ч.1 ст. 76 КК, маючи при цьому на увазі, що їх перелік є вичерпним.

Відповідно до ч.4 ст. 104 КК у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок наглядати за засудженим та провадити з ним виховну роботу. У зв'язку з цим при розгляді справ зазначеної категорії суди мають з'ясувати, чи є серед осіб, які можуть позитивно впливати на засудженого (батьки, близькі родичі, вчителі, співробітники тощо), такі, що бажають здійснювати нагляд і виховну роботу. За змістом закону названий обов'язок може бути покладено й на декількох осіб.

Засудженим та їхнім законним представникам мають бути роз'яснені правові наслідки застосування положень статей 75, 76, 104 КК, що записується в протоколі судового засідання.

18. Якщо санкцією закону, за яким засуджується неповнолітній, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, суд звільняє його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, або відповідно до ст. 7 КПК закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання.

19. Вирішуючи питання про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру, суди мають виходити з вимог статей 97 і 105 КК, статей 9 і 447 КПК, а також враховувати відповідні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, які містяться в його постанові від 31 травня 2002 р. № 6 "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру".

20. При вирішенні питань про відшкодування збитків, заподіяних злочинними діями неповнолітніх, вчиненими до 1 січня 2004 р., суди повинні керуватися відповідними положеннями Цивільного кодексу (далі - ЦК) УРСР, а після 1 січня 2004 р. - чинного ЦК України.

При цьому треба мати на увазі, що згідно зі статтями 446 і 447 ЦК УРСР за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцятирічного віку, відповідають його батьки (усиновителі) чи опікуни, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їхньої вини. Неповнолітній віком від 15 до 18 років відповідає за заподіяну ним шкоду на загальних підставах. Лише в разі, коли у нього немає на праві власності майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, вона повністю або у відповідній частині відшкодовується його батьками (усиновителями) чи піклувальниками.

Відповідно до ст. 1179 ЦК України неповнолітній у віці від 14 до 18 років відповідає за завдану ним шкоду на загальних підставах; лише в разі відсутності у нього майна, достатнього для відшкодування завданої шкоди, остання відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі його батьками (усиновлювачами), піклувальником чи закладом, який за законом здійснює функції піклувальника, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

В таких випадках зазначені особи можуть визнаватися цивільними відповідачами.

Шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду (ст. 1182 ЦК).

На правовідносини, які виникають у зв'язку із заподіянням моральної шкоди злочинними діями неповнолітніх, поширюються загальні правила цивільного законодавства України.

У разі повного відшкодування неповнолітнім завданої шкоди і примирення з потерпілим суди мають обговорювати питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК або враховувати цю обставину як таку, що пом'якшує покарання.

21. Суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, які виникають при розгляді справ стосовно неповнолітніх та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них.

Рекомендувати судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий вчинив злочин, і потерпілим, - надавати таким організаціям відповідну інформацію, інформувати підсудних та їхніх законних представників про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій для вирішення конфлікту та досягнення примирення.

Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між потерпілим і обвинуваченим (підсудним), відшкодування потерпілому матеріальної та моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або враховані як обставини, що пом'якшують покарання.

22. Звернути увагу судів на те, що вони в кожній справі про злочини неповнолітніх мають з'ясовувати причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, і за наявності до того підстав відповідно до статей 23, 23-2, 433 КПК реагувати на них окремими постановами (ухвалами). Такі рішення суд постановляє і в разі виявлення порушень прав громадян чи порушень закону при провадженні досудового слідства або при розгляді справи судом нижчої ланки.

23. Зважаючи на істотні особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх, рекомендувати головам місцевих та апеляційних судів відповідно до ч.3 ст. 19 Закону "Про судоустрій України" запроваджувати спеціалізацію суддів із розгляду справ цієї категорії, а також забезпечувати таких суддів необхідною методичною літературою, провадити з ними постійні заняття з метою вдосконалення професійного рівня і набуття знань у галузі дитячої та юнацької психології.

QR-посилання
на версію дос.

ПРОТОКОЛ
допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка

_____ (місце складання)

_____ (дата складання)

Допит розпочато о ____ год. ____ хв.

Допит закінчено о ____ » год. ____ хв.

Слідчий, дізнавач _____ відділу поліції
ГУНП в _____ області _____,
(звання, прізвище, ім'я, по батькові)

розглянувши матеріали кримінального провадження
№ _____, за ознаками _____,

(правова кваліфікація кримінального проступку з зазначенням статті (частини статті) КК України)
у приміщенні _____

в присутності осіб, яким роз'яснені вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх
обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії:

(їх прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання, підпис)
яким заздалегідь повідомлено про застосування технічних засобів фіксації,
умови та порядок їх використання:

_____ (характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються

_____ при проведенні цієї процесуальної дії, підписи осіб)

_____, з дотриманням вимог статей 104, 106, 223, 224, 226, 300 КПК
України допитав малолітнього (неповнолітнього) свідка:

1. Прізвище, ім'я, по батькові

2. Дата, місяць, рік народження

3. Місце народження

4. Національність

5. Місце проживання

6. _____ з _____ ким _____ проживає

7. Вид занять батьків або особи, з яким проживає свідок

(де працюють, посада, адреса установи)

8. Де навчається або
навчався _____

9. Де і ким працює або працював _____

10. Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу _____

Перед _____ початком _____ допиту _____ присутнім _____

(прізвище, ініціали батьків, педагога, законних представників)

роз'яснено їхні права і обов'язки, передбачені ч. 4 ст. 226 та ч. 2 ст. 227 КПК України.

_____ (підпис)

Свідку роз'яснено, що його викликано для дачі показань у кримінальному провадженні

(вказати у зв'язку з чим та в якому провадженні він допитується)

Малолітньому (неповнолітньому) свідку _____ роз'яснено зміст ст. 63 Конституції України про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (підпис)

Малолітньому (неповнолітньому) свідкові _____ роз'яснено зміст _____ (прізвище, ім'я, по батькові)

ст. 18 КПК України про свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї.

_____ (підпис)

Свідкові _____ роз'яснено порядок проведення допиту та його права

(прізвище, ім'я, по батькові)

та обов'язки, передбачені ст. 66 КПК України, згідно з якою:

1. Свідок має право:

1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України (*а саме: 1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги*);

3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню (*а саме – не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника* _____ *чи* _____ *захисника;*

2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних. Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки (та мають право відмовитися давати показання) особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи);

4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;

6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;

7) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;

8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

9) заявляти відвід перекладачу.

2. Свідок зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого (дознавача), прокурора, слідчого судді чи суду;

2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;

3) не розголошувати без дозволу слідчого (дознавача), прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

3. Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого (дознавача), прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Крім того, згідно з ч. 7 ст. 224 КПК України за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

_____ (підпис)

Права та обов'язки, а також порядок проведення допиту мені роз'яснені.

Свідок _____ (прізвище, ініціали, підпис)

Згідно з ч. 3 ст. 226 КПК України свідку _____, який не досяг 16-річного віку, роз'яснено його обов'язок говорити тільки правду.

_____ (підпис)

Крім того, свідка _____, який досяг 16-річного віку попереджено про кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України про відмову від дачі показань та за ст. 384 КК України про завідомо неправдиве показання.

_____ (підпис)

Ознайомившись із своїми правами, свідок заявив, що бажає давати показання _____ мовою та викладати їх _____.

(указати мову)

(під запис або власноручно)

Послуг перекладача _____ (потребує, не потребує).

На пропозицію дати показання про усі відомі йому (їй) обставини у справі свідок показав _____

Показання зафіксовані на носії інформації _____

(вказати характеристики носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)
які додаються до даного протоколу.

За результатами фіксування допиту технічними засобами від учасників процесуальної дії клопотання про внесення тексту показань до протоколу допиту _____.

(надходили, не надходили)

Учасникам процесуальної дії повідомлено про спосіб ознайомлення із змістом протоколу, а саме _____.

(надання письмового протоколу, перегляд або прослуховування носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)

Після ознайомлення з текстом протоколу допиту від учасників процесуальної дії клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень _____.

(не надходили; якщо надійшли, вказати, що саме)

Свідок _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Учасники _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

_____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Допитав:
Слідчий, дізнавач _____
(найменування органу, підпис, прізвище, ініціали)

Від підписання протоколу допиту відмовляюся у зв'язку з _____

(вказати причини такої відмови з боку свідка або іншого учасника процесуальної дії)

Свідок: _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Адвокат: _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Поняті (у разі відсутності адвоката):

1. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання) (підпис)
2. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання) (підпис)

Слідчий, дізнавач:

(найменування органу, підпис, прізвище, ініціали)

Наукове видання

Цуцкірідзе Максим Сергійович
Кубарєв Іван Володимирович
Гайду Сергій Васильович
Бугаєць Тамара Іванівна
Бурлака Владислав Васильович
Тарасенко Олександр Сергійович
Романов Максим Юрійович

***ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО, СУДОВА ПРАКТИКА ТА
ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ***

Підп. до друку 24.09.2021 Формат 70×100/16

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 22,10. Зам. № 2105-21/2

Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03087, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідотство суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017